

فداییلر

آذربایجان خلقینین 21 آذر نهضتینده

(1324 – 1325)

الف- اجتماعی – اقتصادی وضعیت

ب- سیاسی مبارزه

«آذربایجان» روزنامه سینین نشریه سی 1361- 1981

رداکتور: تاریخی علملر دوکتوری ابولحسن رحمانی
مصحح و تکنیکی رداکتور: محمد قوامی

وئب اوچون حاضر لایان آچیق سۆز www.achiq.info

بیرونیجی فصل

الف اجتماعی - اقتصادی وضعیت

بویوک اوکتایر سوسیالیست انقلابیین غلبه سیندن الهام آلاق گنیش مقیاس آلان ملی دموکراتیک حرکات بوتون ئولکه نی بورودو. خصوصیلہ گیلان، آذربایجان و خراساندا ئوزونون ان یوکسک ذرومینہ چاتدی.

حرکاتین یوکسلیشیندن قورخویا دوشن انگلیس امپریالیزی و ایرانین مرتجع قوه لری انقلابا قارشى بیرکه هجومو کچمکله برابر ئولکه نین اداره سیستمینده بیر سیرا دگیشیک لیک آپارماغا باشلادیلار.

۱۲۹۹ - نجو ایل ۲ حوت (۱۹۲۱ - نجی ایل ۱۳ فوریه) کودتاسیلہ حاکمیت رضا خانین (سونرا رضا شاه) الینه کچدی. ئولکه ده مرکزشدیریلمیش بورژوا فئودال حاکمیتی یارادیلدی. ینی اوردو تشکیل ائدیلدی و ینی اداری سیستم یارادیلدی. حربی ستراتژی اهمیتی اولان شوسه و دیمیر یوللاری چکیمکله باشلادی. بیر سیرا صنایع مؤسسه لری تیکیلدی. زحمتکش لری استثمارى داهادا شدتلندی. انقلابی مبارزه نی بوغماق ایچون بوتون واسطه لردن استفاده ائدیلدی.

دوئنه قدر انگلیس امپریالیزمینہ باغلی اولان رضا شاه ۱۹۳۰ - نجو ایللرین اورتالاریندا باشلایاراق آلمان فاشیزمینہ باخینلاشدی. آلمان انحصارلارینین اقتصادی و سیاسى نفوذونون آرتماسینا گنیش شرایط یاراتدی. داخلی سیاستده ایسه ایران شوونیزم احوال روحیه سینى گوجلندیره رک آزیلدا قالان غیرفارس خلقلره قارشى ملی ظلمو داهادا آرتیردی. صنایعین یارانماسیندا، ایلتلرده آبادلیق ایشی آپاریلماسیندا آیری-چکلی لیکه یول وئریلدی. خصوصیلہ آذربایجاندا صنایع مؤسسه لری یارادیلماسینا، آذربایجان شهرلرینین آبادلاشدیریلماسینا نه اینکه فکر وئریلمه دی. حتی اونون قارشیسینى آلمانغا بئله جهد گوستریلدی. بئله که، ۱۹۳۰ - نجو ایلدن ۱۹۴۰ - نجی ایلہ قدر ایراندا تیکیلن ۲۴۰ یاخین یونگول صنایع مؤسسه لرینین (۱) یالنیز بیر نهجہ سی آذربایجانا سالیئمیشدیر. مثلا، ۳۰ تریکوتاژ فابریکمندن یالنیز ۲-سی تبریزده تیکیمیشدیر. (۲) حتی دولت طرفیندن بوراخیلان سرمایه قویولوشونون آذربایجان و کردستانین پایینا یالنیز ۲۰۵۰ فائض دوشوردو (۳).

۱ - مجله «دنیا». دوره دوم، سال دوم، شماره دوم، ص. ۳۴.

۲ - آغاسی نوری. آذربایجان سراسرا علملر آکادمیاسینین خبرلری، ۱۹۶۱، ص. ۱۴۷.

۳ - «آذربایجان». مجله سی، نمره ۸، ۱۳۴۴، ص. ۶۴-۶۵.

اونا گوره ده آذربایجانین صنایع صاحب لری ایرانین باشقا ایالتلرینده صنایعه سرمایه قویماغا مجبور اولوردولار. بو سیاستین نتیجه سینده ۳۰-نجو ایللرین سونو ۴۰-نجی ایللرین اوللرینده آذربایجاندا اساس اعتباریلہ ارباب-رعیت لیک مناسبتلری اولدوغو کیمی قالیردی. آذربایجان اهالیسینین ۸۰ فائضیندن آرتیفی کندلرده یاشاییر (۱) صنایع فعله لرینین سایی ایسه ۴۵ - ۵۰ مین نفر آراسیندا ایدی (۲).

بونلاردان علاوه آذربایجاندا باشقا صنف و طبقه لر، او جمله دن: کمپرادور، صنایع، تجارت، بانک بورژوازیاسی، هم ده سرمایه سینین معین حصه سینى تورپاقلا باغلیان بورژوازیایا و خیردا بورژوازیادا و ارایدی (۳). آذربایجاندا خیردا بورژوازیانین اکثریتینى خیردا امتعه استحصالچیلاری، گنیش کند و شهر اهالیسینین طلباتینى ئوده ن صنعتکارلار تشکیل ائدیردی که، بونلاردا خارجی کاپیتالین ئولکه یه سوخولماسی نتیجه سینده تدریجله وار-یوخدان چیخیر و پرولتاریاتا چوریلیردی. ائله جده خارجی انحصارچیلارین ئولکه یه سوخولماسی نتیجه سینده صنایع، تجارت و سایر بورژوازیالار صنایعه کاپیتال قویماقدان قورخور. منفعت الله ائتمک ایچون ئوز کاپیتاللارینین معین حصه سینى کندتصرفاتینا قویماقلا بیر ملکه دار کیمی ده اجتماعی حیاتا قدم قویوردولار (۴).

آذربایجاندا تورپاق صاحب لری اولان ملکه دارلاردا بیرنچه قروپا بولونوردولر: بویوک فئودالار، روحانیلر، حربچیلر، ئوز کاپیتالینین بیر حصه سینى تورپاقا قویان تاجرلر، طایفا خانلاری و خیردا مالک لری ایدی.

بویوک فئودالار آذربایجاندا تورپاقلارین اکثریتینى ئوزلارینده توپلامیشدیلار. مثلا، ۱۹۳۰ - نجو ایللرده ماکو منطقه سینین تورپاقلارینین ۹۰ فائضی ایری ملکه دارلارین الینده ایدی. ۱۹۴۰ - نجی ایلده ماکو منطقه سینده اولان ۴۷۶ کندین ۳۵۰-یه قدری آنالی خانم و اونون اوغوللارینین الینده ایدی. بونلاردان تکجه بالیق خانین ۱۲۰ کندى وار ایدی. زنجاندا خمسہ محالینین فئودالی اولان ذوالفقارینین ۲۶۲ کندى، اردبیل ولایتینده واهب زاده لر ۵۰۰ - ه قدر کندى ئوزلارینده

۱ - س. قورلیکوف، «ایران»، مسکو، ۱۹۶۱، ص. ۱۷۱.

۲ - ا. امین زاده، «آدف جنوبی آذربایجان خلقینین ملی استقلالیتی اوغروندا آپاردیغی مبارزه نین تشکیلاتچیسى و رهبریدیر (۱۹۴۵ - ۱۹۴۶)». فلسفه بولمه سینین اثرلری ۲ - نجی جلد، باکی، ۱۹۶۰.

۳ - مجله «دنیا» سال سوم، شماره ۴، ص. ۲۵-۳۱.

۴ - «آذربایجان» مجله سی، نمره ۸، ۱۳۴۴، ص. ۴۰.

توپلامبشیدیلار: (۱) سایر منطقه لرده ده وضعیت بئله ایدی. یوزمان ایراندا، هم ده آذربایجاندا شاهلیق رژیمینی و امپریالیستلرین منافعینی مدافعه ائدن اساس حاکم قوه، بویوک فئوداللار و ئوز کاپیتالیینی مرکز لشدیرمکله برابر، اونو خارجی انحصارلارین کاپیتالی ایلله جولقشدیران کمپرادور بورژوازی ایدی.

آذربایجاندا یینی عمله کلمکده اولان فعله لر مختلف ساحه لرده جالی شیریدیلار. اعمال تانخانالاردا شاکردلیک، خیردا صنایع مؤسسه لرینده فعله لیک و وارلارلارین یانیندا موقتی ایشله یینلر یوخوللار زمره سینده داخل ایدیلر.

آذربایجاندا صنایع ضعیف انکشاف ائتمیشدی. تبریزده توخوجولوق، گون، کبریت، خالچاچیلیق فابریکلری، میاندوآبادقند فابریکی، زنجاندا یالنیز اهلینین معیشت طلباتینی ئوده دین مس قابلار اعمال تانخاسی، قورو میوه حاضرلایان اعمال تانخانالار و باشقا شهرلرده پالتار، آیاق قابی و سایر حاضرلایان کیچیک اعمال تانخانالار وار ایدی.

آذربایجانین کند تفراتی دا بریاد حالدا ایدی. آذربایجان کندلیری اساسا تاخیلچیلیق، مالدارلیق، میوه چیلیک، بستانچیلیقلا مشغول اولور و بوندان علاوه تکنیکی بیتکی لردن بامیق، توتون، کونجوت، چتنه و قندچغندری اکیردیلر. آذربایجانین شهر اهلینین معین حصه سی ده کند تفراتی (بوستانچیلیق و باغچیلیق) ایلله مشغول اولوردو.

آذربایجانین بعضی رایونلاریندا، خصوصیلله داغلیق یئرلرده کوچری و یاریم کوچری حیات قالدیلار دا گوزه چارپیدی.

ایران دولتی اقلیتده اولان خلقلرین انکشافینا، خصوصیلله اونلارین ئوز آنا دیلینده اوخوماسینا و تربیه آلماسینا مانع اولوردو. آذربایجان خلقلرین مدنی-معارف ساحه سینین دیرچلمه سینده هر جور مانع چیلیک توره دیلیردی. بونولا علاقه دار اولاراق آذربایجان دموکرات فرقه سی مرکزی کمیته سینین صدری س. ج. پیشه وری ئور چیخیشلاریندان بیرینده ایران دولتمنین آذربایجان معارف ساحه سینده آیریلیمیش بودجه نین آزیغینی بئله ایضاح ائتمیشدیر: «آذربایجان خلقلینه معارف بودجه سیندن وئریلن پول آدام باشینا بولونرسه اونو گوسترن بیر واحد تاپماق اولماز. من اونو کبریته تطبیق ائتدیم. نتیجه ده بو چیخدی که، هر نفره کبریت چو بوندن آز بای دوشور» (۲).

۱۹۴۰-نجی ایللرده آباریلان حسابلامالار نتیجه سینده معلوم اولموشدور که، آذربایجانین ان بویوک شهرلریندن تبریز اهلینین ۷۷ فائضینی، اردبیل اهلینین

۱-ف. دستگشاده. «آذربایجان ملی حکومتینین اقتصادی تدبیرلری» ۱۹۴۵-۱۹۴۶-نجی ایللر) «چاپ اولونمیش دیستاتیسکی، ص. ۸۲.
۲- س. ج. پیشه وری. «۲۱ آذر» کتابی، ۱۹۶۱، ص. ۸۷.

۸۸ فائضینی سوادسیلار تشکیل ائدیر (۱). بو رقم یالنیز شیرلره عاید دیر. کندلرده ایسه سوادلیلار یوخ درجه سینده دیر. زنجاندا نشر اولونان «آذر» غزه تی ئوزونون «آجیق مکتوب» سرلوحه لی مندرجه سینده یارمیشدیر: «اهالینین ۹۹ فائضینین یازیپ اوخوماق سواد یوخدور» (۲). تبریز شهرینده نشر اولونان «آذربایجان اولدوزو» مجله سی کندلیرلرین آخیر وضعیتینی ایضاح ائده رکن بونون سببینی اونلارین سواد-سیزلیقی ایلله علاقه لندییره رک یازیردی: «شاهلار، فئوداللار و امپریالیستلر کندلیری استثمار ائتمک ایچون بیرینجی نوبه ده اونلاری سوادسیز و دنیادان بی خبر ساغلاماغا چالیشیر. کندلرده معارف اولسا، بیزیم کندلیریمیز دنیا حیاتیندان خبردار اولوب دخی او مندرس پالتارلار ایچری سینده یاشاییب و او قارانتلیق کثیف ایولرده عمر سورمزله، اونلاردا ئورلری ایچون یاشی یاشی کیرینده اولارلار و دخی دیلی و گوزو باغلی گچیز آتی گیمی همیشه بیر محدود دایره نین دوره سینده دولتماز» (۳). آلتی میلیون یاحین اهلینین اولان آذربایجاندا نه اینکه بیر عالی مکتب، خنی تکنیکوم بئله یوخ ایدی.

آذربایجان خلقلرین ساغلاملیغینا دا ئولکه نین باشقا ایالتلرینه نسبتا دها آز فکر وئر یلیردی. ایران دولتی ۱۹۴۴-نجی ایلده ئولکه نین صحیه ساحه سینده ۶۲ میلیون تومن بودجه آیریمیشدی که، بوندان آذربایجان ایالتینه یالنیز ۳۲ مین تومن نظردده توتولموشدور (۴). دئمه لی، ایران اهلینین ۳۰ فائضیندن آرتیقینی تشکیل ائدن آذربایجانا عمومی صحیه بودجه سینین یالنیز ۵۵ فائضی آیریلیمیشدی. آذربایجانین شهرلرینده، اونون صنایع مؤسسه لرینده زحمتکشلرین ساغلاملیغینا، اهالی آراسیندا یولوخوجو خسته لیکلرین آرادان قالدیریلماسینا تاثیر ائدن تدبیرلر گورولموردو (۵). آذربایجان زحمتکشلرین تام اکثریتی هئچ بیر طبی یارديم گورمه میشدیر. الده اولان معلوماتا گوره ۱۹۴۶-نجی ایلله قدر آذربایجاندا حکومتین قرارینا اساسا ۲۸۰ چارپایی اولان ۸ دولت خسته خاناسی اولمالی ایدی. لاکن بوندان یالنیز ۷۰ چارپایی ایشله ییردی (۶). باشقا ایالتلرده بیر چارپایی یا ۳۴۰ نفر خسته دوشدوگو حالدا، آذربایجاندا ۱۹۴۰-نجی ایلده هر بیر چارپایی یا ۷۰ مین نفر خسته دوشوردو (۷).

- ۱- ا. ن. قلی یف. «جنوبی آذربایجاندا دموکراتیک حرکات تاریخیندن»، ۱۹۴۱-۱۹۴۶-نجی ایللر تاریخ. فلسفه اینستیتوتو، اثرلری، ۴-نجو جلد، ص. ۴۴.
- ۲- «آذر» روزنامه سی، زنجان، ۲۲ آسفند ۱۳۲۴، نمره ۱۲.
- ۳- «آذربایجان اولدوزو» ژورنالی، تبریز، ۲۲ ژانویه ۱۹۴۶، نمره ۲، ص. ۶.
- ۴- «آذربایجان» روزنامه سی، ایکینجی دوره، تبریز، ۱۳۲۴، نمره ۹۰.
- ۵- ا. ن. قلی یف. گوستریان اثری، ص. ۴۲.
- ۶- ای. س. مهداف. «ایران آذربایجانیندا صحیه»، باکی ۱۹۶۰، ص. ۱۰۰-۱۰۵.
- ۷- یننه اورادا.

آذربایجان شهرلرینین مدنی یوگسلاشینه و خصوصی ایله تبریز شهرینین انکشافینا نه اینکجه فکر وئریلمیر، هم ده اونا صرف ائیدیلن دولت بودجه سی ایلدن- ایله آزالیردی. مثلا، ۱۹۴۲ - نجی ایله تبریز شهرینین بودجه سی ۸۰۰ مین تومن اولدوغو حالدا، ۱۹۴۳ - ۱۹۴۴ - نجو ایللرده ۳۰۰ مین تومنه اندیریلیمیش و ۱۹۴۵ - نجی ایلهده بو رقم دها دا آزامیشدیر (۱).

ایکینجی دنیا محاربه سی عرقه سینده ایران دولته ن سووه ت دولتی ایله آپاردیغی تجارتده عمله کتیردیگی دگیشیک لیکلر آذربایجاندا صنایعین انکشافینا منفی تاثیر گوسترمیشدی (۲). بوزمان آوروپا ئولکه لری و خصوصیه فاشیست آلمان ایله آپاریلان تجارت یولو شمالدان جنوبا کوچورولدی. بودا آذربایجانین نقلیات یوللارینین کلیرینی آزالدی. اقتصادی دیرچلیشه مانع اولدی. بئله لیکله ده آذربایجاندا اولان مؤسسه لرین بیر سیراسی باغلانندی و دیگر حصه سی ئوز سرمایه سینین ایرانین جنوب شهرلرینه کوچورمکه مجبور اولدی. بونولدا ایشیسزلر اوردوسونون آرتماسینا سبب اولدی.

آذربایجان ملی بورژوازیاسی نین ایرانین جنوب شهرلرینه کوچوردوگو سرمایه نین مقدارینی معین لشدیرمک ممکن دگیلیدیر. بو حقه ده الله دقیق رقم یوخدور. بونو آنجا ق بعضی صنایع صاحب لرینین اعترافلاری ایله معین ائتمک اولار. تبریز «سمتاز» کیریت فابریکینین صاحبی مرتضی رحیم زاده خوئی ئوزونون «آذربایجانلی ایوبنه قایت» ادلی مقاله سینده آذربایجانین اقتصادی وضعیتینین آغیر اولماسینا و شهرلرین داغیلما سینا اعتراف ائتمکله اونون سببلرینه ده آچیب یازیردی: «سرمایه دارلار و تاجرلر سون زمانلاردا ئوز قدیم یوردلارینی بوراخیم تهران و ایرانین باشقا یرلرینه کوچوب گئتمیشلر. آذربایجان خلقی حقلی اولاراق بئله بیر شکایت ائدیر: «نه ایچون بیزیم تاجر و سرمایه دارلار توران و ایرانین باشقا یرلرینه استحصالاتا سرمایه قویموشلار. حتی باشقا شهرلرده قویولان سرمایه نین یوزده اون فائضی بئله آذربایجاندا صرف اولونمیشدیر» (۳).

بئله لیکله ده آیدین اولورکه، آذربایجاندا صنایعین انکشافینا هنج بیر شرایط یارادیلمامیشدیر. عکسینه مانعچیلیک اولموشدور. هم ده ایران دولت صنایعینین یئرلشدیرلمه سینده و اقتصادی تدبیرلر ایچون آیریلان و سائطین استانلاردا بولوشدورولمه سینده آیری سچگی لیکه بول وئریلمیشدیر.

بونون نتیجه سینده ایشیسز قالان آذربایجان زحمتکش لری بیر بارچا چوره ک

۱ - آذربایجان سر سر علملر آکادمیاسی تاریخ اینستیتوتونون علمی آرخیوی، فوند ۱، ص. ۵، ۷.

۲ - م. س. ایوانوف، «ایرانین انینی تاریخی» (روس دیلینده)، ۱۹۶۵، ص. ۹۰.

۳ - «آذربایجان» روزنامه سی، اوچونجو دوره، ۵ فورال ۱۹۶۶، نمره ۱۶۰۲.

ایچون ایرانین صنایع شهرلرینه گئتمکه مجبور اولوردولار. آذربایجانلیلارین ایرانین باشقا ایالتلرینه گئتمه سی حقیقده اعتبارلی احصائیه معلوماتی الله یوخدور. یالنیز ۱۹۵۶ - نجی ایلهده ایران دولته نین اهالینی سیاهیه آلماسی نتیجه سینده معین فاکتور الله ائدیلمیشدیر. بو احصائیه اساسا آذربایجاندا ۲ میلیون قدر آدم ایرانین صنایع شهرلرینه کوچموشدور (۱).

آذربایجانلی ترک ائدیب ایشرا ایچون ایرانین باشقا یرلرینه گئتن آذربایجانلیلارین وضعیتینی اولدوقجا آغیر ایدی. ایرانین دیمیر یوللارینین چکیلمه سینده، مازندران و باشقا یرلرده تیکیلن صنایع مؤسسه لرینده مینارله آذربایجان زحمتکش لری نه اینکجه خارجی شرکتلرین اوجوز ایشیجی قوه سینه چوریلیر. هم ده بو یرلرین آب هواسینی قبول ائده بیلمه دیگی و صحه سیزلیک، آغیر ایش، آز معاش و منزل شرایطینین پیس اولماسی، تکنیکی تهله کسیرلیکین قورونماسی نتیجه سینده خسته لیر و تونلرین آلتیندا قالب آرادان گئدیردیلر (۲).

۱۹۴۱ و ۱۹۴۵ - نجی ایللرده فابریکلرین، خصوصیه توخوجولوق فابریکلرینین باغلانماسی ایله تبریز و آذربایجانین باشقا شهرلرینده ۲۰ مینه قدر فعله ایشیسز قالاراق کوجه لره آتیلدی (۳). قالان فعله لره ۱۲ - ۱۶ ساعت ایش مقابلینده جوخ آز امک حقی وئریلیر و بعضا اونلارین امک حقلری ۲ آیلارلا ئوده نیلمیردی. یاخود امک حقلرینین عوضینده اونلارلا لازم اولمایان شیلرین تالونلاری وئریلمکله، فعله لر ایکی طرفدن استثمار ائدیلمیردی (۴).

آذربایجانین فابریک صنایع مؤسسه لرینده قادین و اوشاق امکیندن دها آرتیق استفاده اولونوردو. اونلار کیشیلردن آز امک حقی وئریلیردی. قادین و اوشاقلار گونده ۱۵-۱۶ ساعت رطوبتلی وهواسیز یرده توخوجولوق ایشلرینده چالیشیردیلر. ایشیسزلر اوردوسونون آرتماسیندان استفاده ائتن صنایع صاحب لری اونلاری دها آرتیق استثمار ائدیردیلر.

و. ای. لنین کاپیتالیستلرین چوخ کلیر الله ائتمک ایچون ایشیسزلر اوردوسو یاراتماسینی، ایش گونونون اوزالدىلما سینین، قادین و اوشاق امکیندن استفاده ائتمه سینین ایضاح ائده رک یازیردی: «دوغرودان دا، فعله لرین هله قانون طرفیندن مدافعه اولونماغا نائل اولمادیقلاری و کاپیتالیستلره مقاومت کومتره بیلمه دیگری بئشه لره باخسانیز ۱۷-۱۹ - ساعته چاتان سون درجه اوزون ایش گونو کوره رسیز، ۵-۶ یاشیندا اولان اوشاقلارین ایش یاشیندا اوزولوب اللن دوشدوگونو، کوره رسیز،

۱ - گزارش خلاصه سر شماری عمومی ایران در آبان ماه ۱۳۳۶، جلد اول، ص. ۱.

۲ - روزنامه «ظفر» تهران، ۲۶ اردیبهشت، ۱۳۲۴، شماره ۱۱۹.

۳ - «آذربایجان» روزنامه سی، تبریز، ۱۴ آبان، ۱۳۲۰، شماره ۳.

۴ - روزنامه «ظفر»، تهران، ۱۳۲۳، شماره ۷۲.

دائم آجلیق چکن و ندریجله آجلیقدان قیریلان فعله لری گوره رسیز» (۱).
آذربایجاندا و وضعیت بئله ایدی. صنایع مؤسسه لرینده، خصوصیه خالچاچیلیق فابریکلرینده قادین و اوشاق امکی داها آرتیق استثمار اولونوردو. ایش تاپا بیللمهین فعله لر گونده ۱۰-۱۲ ساعت ایش مقابلینده کیشیلر ۱۰ ریال، قادیلار ۵ ریال، اوشاقلار ایسه ۱-۲ ریالا ایشله بیردیلر. بعضا ده اوشاقلاری بیر بارچا چوره که ایشله دیردیلر (۲).

فرانسه ده نشر اولونان «فبقارو» غزه تینین مخبری آذربایجان خلقینین وضعیتیندن دانیشاراق قید ائتمیشدیر که، «تبریزده والیدیلر بئش یاشلی اوشاقلارینی خالچاچیلیق فابریکالارین صاحب لرینه ساتیرلار. اونا گوره که، اوشاقلارین ظریف بارماقلاری اییک ساپلارین ایلمه لرینی سالماق ایچون بویوکلرین بارماقلاریندن داهاناسیدیر. بو اوشاقلار یاریم فابریک محیطینده خالچا توخویان دزگاقلارین باشیندا گونلرینی کچیریرلر» (۳).

تبریزده اولان خالچاچیلیق اعمالاتخانالاریندا عمومیتله ۱۲ مین نفر فعله ایشله بیردی که، بونلارین اکثریتی قادین و اوشاقلار ایدی (۴).

۱۹۴۵ - نجی ایلهده ۱۹۳۶ - نجی ایله نسبتا یاشایش خرجلری تقریبا ۱۰ دفعه آرتیمیشدیر (۵). بو دا آذربایجان زحمتکش لرینین وضعیتینی اولدوقجا آغیرلاشدیریردی. بوندان علاوه ۱۹۴۳ - نجو ایله قدر ثولکده امک قاتونو اولما میش، کیم نهجه ایسته میشدیر فعله لری اوجور استثمار ائتمیشدیر (۶).

۴۰ - نجی ایللرده آذربایجاندا اقتصادیاتین اساس ساحه سینین تشکیل ائدن کندتصرفاتی محصوللاری ایدی. آذربایجان اهالیسینین ۸۰ فائضیندن آرتیقینی کندلیر تشکیل ائدیردی. بونلارین دا ۸۵ فائضیندن آرتیق تورباقسیر کندلیرلر ایدی. اولنار فئوداللارین، دولتین و وقف مؤسسه لرینین تورباقلاریندا چالبشپ محصولون ۱.۲ ویا ۴.۵ حصه سینین تورباق صاحب لرینه وئرمه لی ایدیلر (۷). کند تصرفاتی کهنه اصولا آپاریلیردی. تکنیکی بیتگی لر خصوصیه پامبیقا گلدی که قید ائتمک لازمدیر که، بونون اکلمه سینه الویریشلی اولان مغان، ماکو، خوی، علمدار، بناب، میانه و سایره بخشلرین بیرچوخ تورباقلاریندا کندتصرفاتینین کهنه اصولا

۱ - و. ای. لنین، اثرلری، ۴ - نجو جلد، ص. ۳۱۸.

۲ - م. ماروککی «ایران و باربه»، مسکوا، ۱۹۵۳، ص. ۱۲۲.

۳ - «آذربایجان» روزنامه سی، اوچونجو دوره، ۱۱ نوامبر ۱۹۵۹، نمره ۱۲۰۲.

۴ - «آذربایجان» روزنامه سی، اوچونجو دوره، ۱۳۳۶، نمره ۱۰۲۳.

۵ - ذاکر عبداله یوو، «معاصر ایران» کتابچاسی، باکی، ۱۹۵۸، ص. ۱۸.

۶ - میرزه ابراهیموف «ساری سیم»، باکی، آذر نشر، ۱۹۵۸، ص. ۲۷.

۷ - م. س. ایوانوو «ایرانین ان یمنی تاریخی»، مسکوا، ۱۹۶۵، ص. ۷.

بجریلمه سی و دولت طرفیندن لازمی شرایط یارادیلماماسی نتیجه سینده یالنیز ۲۵ مین هکتار ساحه ده پامبیق اکیلیب و هر هکتار دان آنجاق ۴-۵ سنتنر محصول آلینیردی (۱).
آذربایجاندا اکینه یارارلی تورباقلارین ۸۰ فائضی فئوداللارین، ۱۵ فائضی دولت و دینی مؤسسه لرین و ۵ فائضی خیردا مالکلرین الینده ایدی (۲). بویوک ملکه دارلار هم ده سلم چیلک ایله مشغول اولدوقلاری ایچون کندلیرلر هر طرفلی استثمار ائدیردیلر. ملکه دارلارین پول اولان طلباتی آرتدیقدان کندلیردن پول وئرکیسی ده طلب ائدیردیلر. بویوک فئوداللارین بیرعه ده سی (۲۰ - دن ۲۰۰ - ه قدر کندی اولانلار)، هم ده تجارتله مشغول اولان بیر چوخ فئوداللار ایرانین مرکزی شهرلرینده ائلهجه ده خارجهده یاشادیقلاری ایچون ئوز تورباقلارینی اجاره یه وئریر و یا خود مباشرلر واسطه سیله اداره ائدیردیلر (۳).

آذربایجاندا تورباق ملکیتی فورمالاریندان بیرده خالصه ملکیتی ایدی. آذربایجاندا ۲۷۲ خالصه کند وار ایدی. همین کندلر ۱۹۲۸ - نجی ایل مارس تاریخلی قرار اساسیندا رضاشاه طرفیندن عمرلوك اولراق بویوک خانلار، حربچیلره و سرحدلرده اولان طایفا باشچیلارینا باغیشلانمیشدیر (۴).

بو تورباقلار همین آداملار اولندان ئوترو وئریلمیشدیر که، محاربه و خلق کتله لرینین انقلابی حرکتی زمانی همین آداملار ئوز سلاحلی قوه لرله ایران دولتینه کمک ائدیردی. ائلهجه ده بوتون ایراندا همین تورباقلارین خیلی حصه سی یعنی ۱۲۷۷ خالصه کند شاه عائله سینه وئریلمیشدی (۵). بئله لیکله ده آیدین اولور که، رضا شاه ئوزوده بیر فئودال کیمی کندلیرلر استثمار ائدیر و ئولکه نین سرعتله انکشافینین قارشیسینی آلیردی.

آذربایجاندا وقف تورباق ملکیتده موجود ایدی که، بونلارین کلیری یوکسک رتبه لی روحانیلرین اختیاریندا اولوردو.

آذربایجاندا بئله مختلف تورباق ملکیتینین اولماسی، همین تورباقلارین کهنه اصولا بجریلمه سی و دائم آرتان وئرگیلر کندلیرلر طاقتینن سالمیشدی. کندلیر محصولو بجریپ اونون معین فائضینی محصول، پول و سایره فورمادا ملکه دارلار، دولت مامورلارینا و روحانیلره وئرگی وئیردی. کندلرده بایراملیق، توی پولو، یاس پولو، باش پولو، یون، اوت، یونجا، توستو وئرکیسی، تخته وئرکیسی، یاغ، یومورتا، تویوق، پنیر، سود، ات، دوز، نخود و سایر قیرخا قدر وئرگی نوعلری وار ایدی.

۱ - «کمونیست» روزنامه سی، ۲۰ فوریه ۱۹۴۶ - نجی ایل.

۲ - س. ن. قوره لیکوو، «ایران»، مسکوا، ۱۹۶۱، ص. ۱۷۱.

۳ - «معاصر ایران» ایسپراوچنیک، مسکوا، ۱۹۵۷، ص. ۱۴۴ - ۱۴۵.

۴ - دستگشاده فرج، گوستریلن دیسرتاسیاسی، ص. ۸۴ - ۸۵.

۵ - روزنامه «اطلاعات»، تهران، ۲۴ ژوئیه، ۱۹۵۳.

محصول رنتاسیندان بحث ائده رکن ک.مارکس یازیردی: «محصول رنتاسی ائله بیر مقدار چاتا بیلیر که، او بو زمان امک شرطلرینین، استحصال واسطه لرینین ئوزونون تکرار استحصالی ایچون جدی تهلهکه یه جوریلیر. استحصالین کنیش لندیریلیمه سینى آرزوچوخ غیر ممکن ائدیر و بلاواسطه استحصالچینی یاشایش واسطه لرینین فیزیکی منیمومونا محتاج ائدیر» (۱).

ک.مارکسین گوستردیگی بو فکر عینی ایله آذربایجانا دا عایدیر. بو وئرگیلردن علاوه کندلرده یاشایان ملکه دارلارین بیر چوخ ایشلرینی کندیلر بیگار شکلینده گورمه لی ایدیلر. همین بیگاردا کندیلر ملکه دارین محصولدان پایینی آنبارلارا داشیماق. ایوینی تیکمک، سوواماق، باغیندا ایشله مک، تاخیلینی اویوتمک، سو آرخلارینی تمیزله مک، یاناچاق حاضرلاماق، دامین قارینی توکمک و سایر ایشلری اجرا ائتمه لی ایدیلر. بعضا شوشه یوللارین چکیلیمه سینده ملکه دار دولت ایله باغلاشیب پول آلیر. لکن همین یولو بیگار اولاراق کندیلره دوزلندیریردی. «رهبر» روزنامه سی بو باره ده یازیردی: «کندتصرفات محصولونو چولدن کنده و خیرمندان ملکه دارین آنبارینا داشیماق کندیلرین ان آغیر دوزولمز مکلفیتلریندن بیریدیر» (۲). حتی حاکم طبقه نین منافعینی مدافعه ائدن «اطلاعات» روزنامه سی ده یازیردی: «بو بیگار آذربایجاندا ارباب مالکانه لرینین اجاره سینین آیریلماز حصه سیدیر» (۳).

و.ای.لنین روسیه ده کندیلر اوزرینده اولان بیگار حقینده دئدیگی سوزلری عینله آذربایجاندا عاید ائتمک اولار. و.ای.لنین کندیلرین ملکه دارا بیگار ایشله مه- سینین ماهیتینی ایضاح ائده رک یازیردی: «کندیلر ملکه دار ایچون آقا تورباغینی، ئوزلری ایچون ایسه ئوز پای تورباقلارینی بجیریدیلر؛ هفته نین بعضی گونلرینی ملکه دارلارا، دیگر گونلرینی ایسه ئوزلرینه ایشله ییردیلر» (۴).

آذربایجانین کندلرینده قادین و اوشاق امکی داها چوخ پاییلیمیشدی. اوشاق و قادین امک حقن کندلرده کیشی امک حقینه نسبتاً ۲-۳ دفعه آز اولماقلا، کندلرده ایشله یین فعله لرین امک حقن شهر فعله لرینه نسبتاً ۲ دفعه آز ایدی (۵).

کندیلر ملکه دارلارین ظلموندن علاوه طایفا باشچیلارینین و خانلارین سلاحلی دسته لرینین چاقیقنلارینا دا معروض قالیردیلا. کندلرده اولان ظلمو پسیان نجفقلی دا اعتراف ائده رک یازیردی: «آذربایجاندا ژاندارم و ملکه دارلارا او قدر حقوق وئریلمیشدی که، اولار کندیلری ایسته دیکلری کیمی استثمار ائدیردیلر. خصوصیه ملکه دار ایلین

- ۱ - ک.مارکس، کاپیتال، ۳ - نجو جلد، باکی ۱۹۶۰، ص. ۸۲.
- ۲ - «رهبر» روزنامه سی، تهران، ۲۵ اوتبر، ۱۹۴۶ - نجی ایل.
- ۳ - «اطلاعات» روزنامه سی، تهران، ۱۲ ژوئیه ۱۹۵۳ - نجو ایل.
- ۴ - و. ای. لنین اثرلری، ۳ - نجو جلد، ص. ۱۷۶.
- ۵ - «مردم» روزنامه سی، تهران، ۱۸ نوامبر ۱۹۴۸ - نجی ایل.

بوتون فصللرینده کندیلردن هر جور وئرگی آلماق اختیارینا مالک ایدی» (۱). آغیر وئرگیلر و تورباغین کهنه اصولا بجریلمه سی آذربایجانین کندتصرفاتینین انکشافینا بویوک ضربه ووردو. بوتون نتیجه سینده ئوز عائله لرین ساخلاماق ایچون آذربایجان کندیلری ایلین خیلی حصه سینى ایرانین صنایع شهرلرینده فعله لیک ائدیردی. آذربایجان کندیلرینین بئله یاریم پرولتار وضعیتى، خصوصیه اوج قات ظلم آلتیندا اولماسی اولناری موجود قورولوشا قارشى مبارزه یه جلب ائدیردی. قید ائتمک لازمدیر که، آذربایجاندا دوام ائتن اقتصادی و اجتماعی وضعیت ایران دولتینین یوروتدوگو آیری سچگی لیک سیاستی، بیر سوزله اوج قات ظلم آذر- بایجان اهالیسی نین اکثریتینی مبارزه یه جلب ائدیر، اولناری حاضرکی قورولوشا و امپریالیستلرین آقالیغینا قارشى داها آرتیق غضبلندیریردی.

ب. سیاسی مبارزه

رضا شاه دیکتاتوراسی سیاسی حزباری و همکارلار اتفاقلارینی رسماً قنغن ائتمک، انقلابچیلار، آزادخواه لارا قانلی دیوان توتماق، خصوصیه ۱۹۲۱ - نجی ایلده «ئولکه نین استقلالیت و امنیتى علیینه چیخانلار قارشى مبارزه» آدی ایله مجلس واسطه سیله «قارا قانون» قبول ائتمک (۲) یولو ایله انقلابی مبارزه نین قارشیسینی آلمانا قادر اولما میشدیر. بوتون ایرانین زحمتکش و مترقی آدمالاری ایله برابر آذربایجان خلقی ده گیزلی و چتین شرایطه ئوزونون ملی و دموکراتیک حوققلاری اوغروندا آپاردیغی مبارزه سینى دوام ائدیرمیشدیر. زحمتکشلر طرفیندن «قارا قانون» آدلاندیریلان ۱۹۲۱ - نجی ایل تاریخده مجلس طرفیندن وئریلن قانون اساسیندا ایران دولتی ۱۹۳۷ - نجی ایلده قدر ایکی مین نفره یاخین ایران کمونیست پارتیاسینین و همکارلار اتفاقینین فعال عضولرینی، خصوصیه ۱۹۳۰ - ۱۹۳۱ - نجی ایلده ۶۰ نفردن و ۱۹۲۶ - نجی ایلده ۵۲ - دن عبارت اولان کمونیستلری حبس ائتمیشدیر (۳). لکن بوتون بو تدبیرلر خلق کتله لرینین مبارزه سینى دایاندیرا بیلیمه میشدیر. خصوصیه آذربایجان کندیلرینین مبارزه سی مختلف فورمالاردا دوام ائدیردی.

بو چتدن رضا شاه دیکتاتوراسینین سون ایللرینده اردبیل محالیندا باش وئریش کندلی قیامی دقنه لایتدیر. حادثه «آذربایجان» روزنامه سینین یازدیغینا

- ۱ - پسیان نجفقلی، «مرگ بود بازگشت هم بود» تهران، چاپ دوم، ۱۳۲۸، ص. ۱۸.
- ۲ - قوانین موضوعه و مصوبات، دوره هشتم قانونگذاری، چاپ دوم، ۲۵ دیماه ۳ - آ.باشکیرواف، «ایراندا فعله و همکارلار اتفاقلاری حرکاتى»، مسکو، ۱۹۴۸.
- ص. ۲۹ - ۳۰.

گوره بئله اولموشدور:

۱۹۳۵ - نجی ایلهده رضاشاه آزادخواه‌لار اوزرینه هجوم باشلادیغی زمان ئوز مامورلاری واسطه‌سیله کندلیره هر جور تضییق گوستیریدی. دولت مامورلارینین کندلیلرین یاشادیغی ائولاری شت‌اسناد یولو ایله دولتم و ملکه‌دارلارین املاکینا چویرمه‌سی شایعه‌سینه قارشى اردبیل محالینین باری کندینده یاشایان ۵۰۰ کندلی بو مسئله‌نی دولت مامورلاری و کندین ملکه‌داری ایله دینج بوللا حل ائتمکجه چالیشیر. ئوز آق‌ساققالاریننی اونلارین یانینا گوندیرلر. لاکن دولت مامورلاری و ملکه‌دارلار بونو قبول ائتمیر و گلن آق‌ساققالاری دولتم علیهینه اولماقدا تقصیرلندیریر و کندلیلرین نماینده‌سی اولان ۶۵ یاشلی آق‌صاف صمداوغلو نو تحقیر ائدیرلر. ۱۹۳۵ - نجی ایل نوامبرین ۱۶ - دا سحر کندلیلر قیام‌ائده‌رک بیرنجه‌ؤاندارمی ترک‌سلاح ائدیپ، ژاندارملاری ثبت‌اسناد نماینده‌سینی و کندین ملکه‌داری درگاه‌بور باباخانی و اونون مباشرلرینی توتوب بیر داما سالیرلار (۱). بوزمان باری کندینده توپلانمیش اطراف ملکه‌دارلار و بورا گلیمیش ژاندارملار ایله کندلیلر آراسیندا آتیشما باشلانیر. همین آتیشما نتیجه‌سینده ۵ نفر ملکه‌دار ئولور. بیر چوخلاری یارالانیر. بو حرکت بوتون اطراف کندلرده یاییلا بیلر. لاکن اردبیلدن گلن قوشون حصه‌لری و ژاندارملار باری کندین محاصره ائدیر. قیامچیلاردان ۳۰۰ نفره قدری توتولوب اردبیله آپاریلیر. گله‌جک قیاملاردان قورخان دولت قیامچیلاردان ۵ نفرینه ئولوم، ۱۵ نفرینه عمرلوك حبس جزاسی کسیر. قالانلارینی ایسه عائله‌لری ایله بیرلیکده کاشانا سورگون ائدیر. اونلار یالمنیز رضاشاه حاکمیتی بیخیلیقدان سونرا وطنه قاییدیپ ئوز مبارزه‌لرینی دوام ائتدیریرلر. دئمک اولارکه. ۱۹۳۰ - ۱۹۴۰ - نجی ایللرده رضا شاه دیکتاتورلوغونون «محکم‌لنمه‌سی» ایللرینده بئله بوتون ئولکه‌ده و خصوصیه آذربایجاندا ضد فتوئال مبارزه دایانندیریلما‌میش، مختلف یوللارلا دوام ائتدیریلیمیشدیر. اونا گوره‌ده آذربایجان خلقینین آپاردیغی سیاسی مبارزه‌نی کچمیش مبارزه‌لرین دوامی کیمی نظره آماق لازمدیر.

ایکینجی دنیا محاربه‌سی عرفه‌سینده ایران دولتی فاشیستلرین منافعلرینه اویغون. ایران خلقلرینین منافعلرینه ضد اولان بعضی مرتجع تدبیرلر ال آتمیشدی. بو دا سووه دولتینه قارشى حربی حاضرلیق ایشلرینین آپاریلما‌سیندا آلمان فاشیستلرینه هر جور کمک ائدیردی. بونون ایچون ایران دولتی آلمان ایله ۱۹۳۵ - نجی ایلهده باغلانمیش مقاوله اساسیندا آلمانین تجارت و صنایع شرکتلری ایرانین اقتصادیاتیندا مهم موقعلری ئوز اللرینه آلمانغا باشلادیلار. متخصص برده‌سی آلتیندا آلمانین ۵۶۰۰ نفره قدر جاسوسلاری. خصوصیه سووه دولتینه قارشى

۱ - «آذربایجان» روزنامه‌سی، اوچونجو دوره، ۲۸ دکابر، نمره ۱۶۴۸.

ایراندا تخریبات ایشلرینه باشلادیلار (۱). اونلار ایرانین اراخیسیندن شوروی ئولکه‌سینه هجوم ائتمک مقصدیه داشناق و مساواتچیلاردان دستلر یاراتماق ایچون حاضرلیق ایشلری گورمکه باشلادیلار (۲). آلمان تخریباتچیلاری خصوصیه میانه - قزوین دمیریولوندا، تبریز، جلفا و آذربایجانین سرحد رایونلاریندا ئوزلرینه استنادگاه حاضرلا بیردیلار (۳).

ایران دولتی ۱۹۳۸ - نجی ایلدن آلمانلار و اونون متفق اولان ایتالیا ایله حربی علاقه ساخلاماغا باشلامیشدی. دولت ایتالیا‌دان حربی گمیلر آلدی. حربی متخصصلر حاضرلاماق ایچون اورایا طلبه‌لر گوندردی و ایتالیا ضابطلری ایرانا دعوت ائدیله‌دی (۴). آلمانلار ایسه ۱۰۰ عدد حربی طیاره حاضرلاییب ایران قوشونونا وئرمه‌لی ایدی (۵). ایران دولتی ده ۱۹۳۸ - ۱۹۳۹ - نجو ایللرده ایران اوردوسونون ساینی ۱۵۰ میندن ۱۹۴۱ - نجی ایله ۲۵۰ مین نفره چاتدیریمیشدیر (۶). رضا شاه بونونلا علاقه‌دار حربی خرجلری ده آرتیریمیشدی. مثلا. ۱۹۳۹ - ۱۹۴۰ - نجی ایللرین دولت بودجه‌سینده حربی نظارلیک ایچون ۲۶۴ میلیون ریال نظرده توتولوغو حالدا. ۱۹۴۰ - ۱۹۴۱ - نجی ایللر بودجه‌سی ۴۶۴ میلیون ریالا و ۱۹۴۱ - ۱۹۴۲ - نجی ایللر بودجه‌سی ایسه ۵۹۳ میلیون ریالا چاتدیریلما‌سی نظرده توتولوردو (۷).

محاربه عرفه‌سینده ایران دولتی اقتصادی جهتده آلمان فاشیستلرینه کمک ائدیردی. بئله که. ۱۹۳۹ - نجو ایل اوکترین ۸ - ده ایران دولتی ایله آلمان دولتی آراسیندا گیزلی مقاوله باغلانمیش، همین مقاوله‌یه اساسا ایران دولتی آلمانا ۲۲۵۰۰ تون پامیق، ۶۰۰۰ تون یون، ۲۰۰۰۰ تون بوغدا، ۲۰۰۰۰ تون دوگو، اون مین تون آرپا وئرمه‌لی ایدی (۸). بو کندتصرفات ماللارینین آلمان ایچون بویوک اهمیتی وار ایدی. چونکه آلمانلار محاربه ایله علاقه‌دار داما آرتیق ذخیره

۱ - احمد رضوانی، «ماجرای آذربایجان از شهریور ۱۳۲۰ تا آذر ۱۳۲۵»، اراک، ص. ۶۱.
۲ - شولتیز هولتوس، «اسرار جاسوسی آلمان در عشایر فارس»، تهران، ۱۳۳۹، ص. ۶۱.

۳ - س. م. ایوانوو، گوستریلن اثر، ص. ۹۱.
۴ - فتح‌اله نوری اسفندیاری، «رستاحیز ایران، مدارک و نگارشات خارجی ۱۲۹۹ - ۱۳۲۲»، چاپ اول، ص. ۷۶۵.

۵ - ینه اورادا.
۶ - قاضی رحیم، «کدف - ایران کوردستانیندا کورد خلقینین ملی آزادلیق حرکتینین رهبری و تشکیلاتچیسی دیر» آدلی دیسرتاسیاسی، ص. ۱۱۹.

۷ - ینه اورادا.

۸ - م. س. ایوانوو، گوستریلن اثری، ص. ۹۰.

توپلاماغا جالیشیردیلار.

آلمانلار ایران اوردوسوندا اولان مترقی ضابطلری کنار ائدیپ فاشیستبرست ضابطلرین مهم وظیفه‌لری توتمالارینا کمک مقصدیله ۱۹۴۱ - نجی ایلده اوردودا «تمیزلیک» ائتمک جالیشیردیلار (۱). بو تدبیرلر سووهت دولتی و داخلده اولان انقلابی مبارزه‌یه قارشى ایدی.

سووهت دولتی یارانان تهلکه‌نین ۱۹۲۱ - نجی ایل ایران - سووهت مقالوله‌سینین شرطلارینه ضداولدوغونو بیلدیرمک مقصدیله ۱۹۴۱-نجی ایل ژوئن ۲۶-دا، ژوئیه‌نین ۱۹-دا و اوت آیینین ۱۶-دا ایران دولتیینه خبردارلیق نوتاسی وئرمه‌ک آلمانلارین سووهت دولتیینه قارشى ایراندا آپاردیغی بوزجولوق ایشلرینین قارشیمسینی آماغی طلب ائتدی (۲).

آلمان تهلکه‌سینی آرادان قالدیرماق مقصدیله متفقلرین قوشونلاری ۱۹۴۱-نجی ایل اوت آیینین ۲۵ - ده ایران اراضیسینه داخل اولدولار. رضا شاه سلطنتی اوغلونا وئرمکله، سبتمبرین ۲۷ - ده تۆرکجه‌نی ترک ائتمک مجبور اولدو (۳). متفقلرین قوشونلاری ایراندا داخل اولان زمان اوردو سیرالاریندا قوللوق ائدن جوانلار ئوز سلاقلارینی یا ایولرینه آپاریر و یا بیرکنار آتیردیلار. مبارزه ایچون وقت آختاران، ایللر بویو ملکه‌دارلارین، خانلارین و ایران دولت مامورلارینین ظلموندن جانا کلمیش کندیلر بو سلاقلاری اله کچیرمه‌ک مرتجع ملکه‌دار و زاندارملاردان انتقام آماغا باشلادیلار. بو زماندا دا آذربایجان خلقینین سیاسی مبارزه‌سینده یئی بیر مرحله، آچیق مبارزه دورو باشلاییر.

کور طبیعی صورتده باشلانان کندلی قیاملاری نتیجه‌سینده آذربایجانین بیر چوخ ولایتلرینده، او جمله‌دن سراب محالینین نرمی، آغ‌میان، سوما و حسنخان کندلرینده بیر نجه غدار خان و ملکه‌دار تۆلدورولور. گرمه‌رود ولایتینین بروه‌نا محالیندا اولان کهله‌ی ورزیغان، ینگیجه ونیشه کندلرینین مرتجع فئوداللاری اولان بهبودیلره و باشقالارینا قارشى بیرنجه‌گون ساحلی آتیشما اولدو. یونون نتیجه‌سینده کندلیاردن محمدعلی، پنجه‌لی، آله‌وئردی، مشدی حسین، سیف‌اله و عبدالله آدلی ۶ نفری هلاک اولدو. مرتجعلردن ده خیلی تۆل اولدو. همین کندلرده اولان ملکه‌دارلار ساحلی کندیلرین تضییقی آلتیندا کئندن قاچدیلار. کندلیار ملکه‌دارلارین تورپاقلارینی ئوزآلاریندا بولمه‌که باشلادیلار. مراغه ولایتینین عجب‌شیر محالینین مایک کندینده.

۱ - ینه اورادا.

۲ - علی شمشید. «ایران فعله همکارلار حرکاتی ۱۹۴۱ - ۱۹۴۶ - نجی ایللر». باکی، ۱۹۶۱، ص. ۵۲.

۳ - کوهی کرمانی‌حسین. «اوشهریور ۱۳۲۰ تا فاجعه آذربایجان و زنجان، تهران، ۱۹۴۷، جلد ۱، ص. ۱۴۹.

مرد. علمدار محالیندا، اردبیلین یوردچو محالیندا، اهر و خلخالدا بیر-بیرینین آردینجا ملکه‌دارلارا قارشى کندلی قیاملاری باش وئردی. کندیلر ملکه‌دارلارین تورپاقلارینی ئوز آلاریندا بولور. ملکه‌دارلارین تاحیل انبارلارینی اله کچیریب بوخوللار آراسیندا پایلایردیلار (۱).

بو کندلی قیاملاریندان بعضی وقتلر شاهدان ناراضی اولان طایفا باشچیلاری استفاده ائدیردیلر. مثلا، خلخالدا باشلایان کندلی قیاملارینین رهبرلیکینی خلخال محالینین طایفا باشچیسى اولان میمش‌خان ئوز الینه آلمیشدی. لکن کندلی قیاملارینین اساس اشتراکچیلاری کندیلر ایدی.

سیاسی بیر حزبین همین حرکاتا رهبرلیک ائتمه‌سه‌سی نتیجه‌سینده غیرمتشکل و بیر-بیرله علاقه‌سی اولمایان کندلی قیاملاری ایران دولتیین گوندردیکی قوشون واسطه‌سیله یاتیریلدی. و. ای. لنین فعله‌لرین و کندیلرین آیری-آیری کاپیتالیست و فئوداللار قارشى آپاردیغی کورطبعی مبارزه‌سینین سیاسی مبارزه‌یه چوریلمه‌سینده حزبین رولوندان دانیشاراق یازیردی: «سوسیال-دموکراتیانین وظیفه‌سی فعله‌لرین ظالم‌ره قارشى آپاردیقلاری کورطبعی مبارزه‌نی، محض اولاری تشکیل ائتمک، اوللارین آراسیندا تبلیقات و تشویقات آپارماق یولو ایله، بوتون صنفین مبارزه‌سینه، معین سیاسی و سوسیالیست ایده‌آلاری اوغروندا معین سیاسی حزبین مبارزه‌سینه چویرمکدن عبارتدیر. تک بیر یرلی فعالیتله بو مقصد چاتماق اولماز» (۲). دوغروندان آذربایجان کندیلری هانسی استقامتده مبارزه آپاردیقلارینی بیلمه‌ییب، یالنیز چیخیش یولونو کورطبعی صورتده ملکه‌دارلارا قارشى ساحلی مبارزه‌ده گوروردولر. س. ج. پیشه‌وری کندیلرین سلاح الینه کچن کیمی مبارزه‌یه باشلامالاری سیبیلرینی بئله ایضاح ائدیردی: «رضا شاه دیکتاتوراسینین داغیلاماسی، اجتماعیتین بوتون صنفلرینه تکان وئردی. ظالم و مظلوم صنفلر هریکیسی دیکسینه‌رک ئوزونه کلدی... دیکتاتورلوق اوزریندن پرده‌لر کوتورولدوکه اونه ائده‌جکینی، هاردان ایشه باشلاجاغینی، ئوز قانونی حقوقلاریندان هانسینی تڑ طلب ائده‌جکینی بیلمیردی» (۳). بو شرایطده ایران زحمتکشلرینین مبارزه‌سینی متشکل‌لشدیرمک و اونا دوزگون استقامت وئرمک ایچون فعله صنفینین سیاسی تشکیلاتینین یارانماسی ضروریتی میدانا کلدی. ۱۳۲۰ - نجی ایل مهر آیینین اوللرینده حزب توده ایرانین مؤسسهلرینین تهراندایغینجاغی اولدو و بیر نجه گوندن سونرا یعنی ۱۳۲۰-نجی ایل مهر آیینین ۱۰ - دا حزب توده ایران رسمی اولاراق یاراندی. باشدا سلیمان محسن اسکندری اولماقلا ۱۵ نفردن عبارت حزبین موقتی مرکزی کمیته‌سی سچیلدی.

- ۱ - «آذربایجان» روزنامه‌سی، ۳ - نجو دوره، ۱۹۵۵، نمره ۷۹۹.
۲ - و. ای. لنین، اثرلری، ۴ - نجو نشری، ۴ - نجو جلد، ص. ۲۱۶.
۳ - س. ج. پیشه‌وری، «سچیلیمیش اثرلری» باکی، ۱۹۶۵، ص. ۱۹۳.

اونون مرامنامه و نظامنامه سی حاضرلاندی. حزب «سیاست» و «مردم» روزنامه لریندن ئوزونون سیاسی حرکت خطینی تبلیغ ائدن اورقان کیمی استفاده ائدیردی (۱).

حزب توده ایران بیرینجی نوبهده ایران زحمتکش لرینین انقلابی مبارزه سینی مشکل حالا سالماقلا یاناشی بو دورده دنیا زحمتکش لرینین قارشی سیندا اساس وظیفه اولراق فاشیزمه قارشی مبارزه یهده جدی فکر وئیردی.

بو زمان هله آذربایجاندا حزب توده ایران یارانماشیدی. آذربایجان خلقینین مبارزه سینه رهبرلیک ائتمک و ئولکه نی آجلیق وایشیزلیک بلاسندان خلاص ائتمک مقصدیله ۱۳۲۰ - نجی ایل شهرپور آییندا آذربایجانین مترقی آدمالاریندان بیر قروبو تبریز شهرینده بیر یره توپلاشیپ «آذربایجان جمعیتی» آدلی بیر سیاسی تشکیلات یاراتدی. همین جمعیتین «آذربایجان» آدلی روزنامه سی نشر اولماغا باشلادی (۲). همین روزنامه واسطه سیله «آذربایجان جمعیتی» هیتلر آلمان ی جاسوسلارینین آذربایجاندا سوووت دولتی و آذربایجان زحمتکش لری علیه نه یونلتمیش اولوقلاری پوزوجولوق ایشلرینه قارشی مبارزه آپاریردی.

جمعیت ئوز مرامنامه سینده ایشیزلیکه، رشوخورلوقا، کندلیلرین وضعیتینین آغیرلیغینا، شهر زحمتکش لرینین ارزاق ایله تامین ائدیلمه سینه، دولت مامورلارینین ئوزباشینا لایقلا رینا قارشی مبارزه آپارماق شرط لرینی ایره لی سورمکه برابر آذربایجان دیلینین رسمی دیل اولماسی، اینجه صنعت، ادبیاتین انکشافی، زحمتکش لره سیاسی حقوق و کندلیلره تورپاق وئرلمه سی و شهرلرین آبادلاشدیریلماسی اوغروندا مبارزه آپارماغی ئوز قارشی سیندا وظیفه قویموشدو (۳).

۱۹۴۲ - نجی ایل اوکتابر آییندا گیزلی صورته تهراندا کچیریلن حزب توده ایرانین بیرینجی کونفرانسی زمانی تبریزده اونون ایالتی کمیته سی ده یارانمیشدیر. کونفرانسنین قراری اساسیندا حزب توده ایرانین تشکیلاتلاری ئولکه نین بوتون ایالت و ولایتلرینده یاراندی. حزب توده ایرانین مرامنامه سینده دولت تورپاقلارینین پول ایله آلینیپ کندلیلره وئرلمه سی، ۸ ساعتلیک ایش کونو، امک و اجتماعی بیمه قانونلارینین مجلس طرفیندن تصدیق اولونماسی، ایرانین اجتماعی قورولوشونون دموکراتیکلشدیریلمه سی، رضا شاه دورونده جنایتته ال آتمیش شخصلرین جزالاندیریلماسی، ایرانین سیاسی، اقتصادی مستقل لیگی، فئودال اسارتینه قارشی مبارزه، ییغینجا، سوز، مطبوعات آزادلیغی، معارفین انکشافی، فعله لرین وضعیتینین یاخشیشماسی ایچون اونلارین منافعلرینین مدافعه ائدیلمه سی

وسایره ماده لرین ایره لی سورولمه سی (۱) حزب توده ایرانین نفوذونو تز بیر زماندا ئولکه ده قالدیردی و بوتون زحمتکش لر اونو آلقیشلادیلار.

کچیریلن حزب توده ایرانین ییغینجاغیندا سرتیپزاده و اونون طرفدارلارینا قارشی مبارزه آپاریلدی. لاکن حزب سیرالاری اونلاردان تامایله تمیزلنمده ی. حزبین آذربایجان ایالتی کمیته سی ئوز فعالیتینی فعله و کندلیلر آراسیندا گوجلندیرمک ایچون ولایتلرده ئوز تشکیلاتلارینی یاراتماغا باشلادی. حزب توده ایرانین آذربایجان تشکیلاتی فاشیزمه قارشی مبارزه شعارینی ایره لی سوردو، سوووت دولتینین سفارش لرینی بوتون صنایع مؤسسه لرینده تزحاضلاماق و سرسرا - یه گئدن ماللارین تعجیلی یولا سالینماسی ایچون فعله لرین ایچری سینده بویوک تبلیغاتی ایشلر آپاردی. بو دا حزبین بین المللی چیلک پرینسپیندن ایره لی کلن ان دوزگون عمل ایدی.

حزب توده ایرانین بیرینجی کونفرانسنین قراری اساسیندا ۱۹۴۲ - نجی ایل فورال آییندا ایران همکارلار اتقاقی تشکیل اولوندو. حزب توده ایرانین رهبرلیگی آلتیندا یارانان همکارلار اتقاقی ۱۹۴۲ - نجی ایلین اورتالاریندا تبریز شهرینده تشکیلاتلارینا قارشی مبارزه آپارماق شرط لرینی ایره لی سورمکه برابر یاناشی بوتون قوه لری بیرلشدیرمک مقصدیله آذربایجاندا اولان مترقی تشکیلاتلار دا حزب توده ایرانلا بیرلشدی (۲). ۱۹۴۲ - نجی ایل حزب توده ایرانین رهبرلیگی آلتیندا آیری - آیری همکارلار اتفاقلاری بیرلشیپ «ایران کارگرلر و زحمتکش لرینین بیرلشمیش مرکزی شوراسی» یاراندی (۳).

فعله منفینین بلله بیرلشمه سیندن قورخان داخلی و خارجی ارتجاعچیلار هر واسطه ایله اولورسا اولسون بو اتقاقی داغیتماغا چالیشیردی. فاشیست آلمانین جاسوسلاری ایراندا اولان آلمان طرفدارلارینین کمگی ایله سرسرایه قارشی و هم ده گوجلنمکه اولان خلق کتله لرینین مبارزه سینه قارشی هر جور تدبیرلره ال آتیردی. بونو حیاتا کچیرمک ایچون آلمان جاسوسلاری «حزب کبود»، «حزب ملت»، «میهن پرستان»، «ایران بیدار» وسایره فاشیست پرست تشکیلاتلار یارادیپ متفقله خصوصیه سررا - یه قارشی هر جور پوزوجولوق ایشلری آپاریردی. همین فاشیست تشکیلاتلار ایراندا قالان آلمان کشفیاتچیلاری مایه ر ایله شولتس رهبرلیک ائدیردی (۴). بو تشکیلاتلار ۱۹۴۲ - نجی ایلین

۱ - علی شمیده، گوستریلن اثری، ص. ۶۴.

۲ - ح. حسنوف، گوستریلن اثری، ص. ۱۲.

۳ - ینه اورادا.

۴ - «آزاد ملت» روزنامه سی، تبریز، ۱۳۲۵، نمره ۱۸.

۱ - علی شمیده، گوستریلن اثری، ص. ۶۱.

۲ - میرزه ابراهیموف، «جنوبی آذربایجاندا ملی دموکراتیک حرکات حقیقته» «انقلاب و مدنیت» ژورنالی، ۱۹۴۷، نمره ۴، ص. ۸۳.

۳ - «آذربایجان» روزنامه سی، تبریز، ۲ بهمن، ۱۳۲۰، نمره ۲۶.

بیرینجی یاریسیندا «ملیون ایران» آدلی بیر تشکیلاتدا بیرلشدیریلدی (۱). بو تشکیلاتین رهبر هیئتینه ایرانین بعضی مرتجع سیاسی خادملریده داخل ائدیلمیشدی. مثلا، مجلس وکیللی نوبخت، اصفهان لشکرینین فرماندهی زاهدی، ایران آذربایجان لشکرینین کیمیش فرماندهی سرلشکر پورزند و باشقا مرتجعلر داخل ایدیلر. «ملیون ایران» تشکیلاتی آذربایجاندا زاندارم رئیس لرینی، قوشون فرمانده لرینی، استاندار، مرتجع خانلار و فتودالاری ئوز سیراسینا جلب ائدیردی.

سووهت قوشونلارینین استالینگراد و وروشماسیندا آلمانلار و ووردوغو آغیر ضربه دن سونرا ایراندا اولان آلمان کشفیاتینین باشچیلاری شولتس و مایه ر متفقلر طرفیندن حبسه آئیندی و آلمانلارین کشفیاتینا ایراندا بویوک ضربه ووردولدی (۲). بئله بیر شرایطده آذربایجان زحمتکش لرینین مبارزه سی گنیشلنیردی. لاکن حزبین رهبرلیکینه سوخولموش اولان اوپورتونیسست عنصرلر یالنیز اقتصادی طلبلر ایره لی سورمکله سیاسی مبارزه یه انکل توره تمه یه جهد ائدی ریدیلر. بو زمان تهراندا خلیل انقلاب و یوسف افتخارینین رهبرلیکی آلتیندا «اتحادیه کارگران و برزگران» («فعله - کندلی همکارلار اتقاقی») یارانمیشدی. بونو یاراتماقدان مقصد ایران همکارلار اتقاقینی پارچالاماق و دشمنه قارشى واحد قوه نی ضعیفلتمک ایدی.

بوندان استفاده ائدن آذربایجانین استانداری فهمی پلیس حمایه سینده اولان فعله تشکیلاتی یاراتماغا باشلادی. فهمی بو ایش ایچون تبریزده عدلیه اداره سینده وکیل مفتی ایله ایشله مکه کلن خلیل انقلابدان استفاده ائتدی. خلیل انقلاب فهمینین کمکی ایله بیر نهچه گون عرضینده آذربایجاندا «فعله - کندلی همکارلار اتقاقین» شعبه سینى یاراتدی (۳).

خلیل انقلاب تبریز فعله لرینین مبارزه سینى پارچالاماق و اونلاری دوزگون مبارزه یولوندان دوندیرمک، قیزیل اوردونون سفارش لرینی حباتا کچیرن بیر نهچه مؤسسه لرده گونلرله تعطیل کچیرمک، سفارش لری لنکیمه یه باشلادی.

بئله لیکنده حزب توده ایرانین قارشیا قویدوغو بیر نهچه وظیفه، یعنی آلمان فاشیزمین قارشى مبارزه ضعیفله مه یه باشلادی. خلیل انقلاب همکارلار اتقاقینی حرمتدن سالماق و پلیسین اونلارین اوزرینه هجومونو گوجلندیرمک مقصدیله وقت سیز نمایشلر، تعطیل لر و سول چرخیشلار ائتمکله پولیسین الینه بهانه وئیردی.

۱۹۴۳-نجو ایلین اورتالاریندا حزب توده ایرانین رهبرلیکی آلتیندا تبریزده «آذربایجان فعله همکارلار اتقاقی» یارانیب. اونون ایالتی شوراسی سچیلدی (۴).

۱ - ینه اورادا.

۲ - م. س. ایوانوو، گوستریلن اثری، ص. ۹۴.

۳ - ح. حسنوف، گوستریلن اثری، ص. ۱۳.

۴ - ینه اورادا، ص. ۱۴.

«فعله همکارلار اتقاقی» ئوزونون مبارزه سینى فعله لر آراسیندا گنیشلندیردی ایچون مرتجعلر ییندن فتنه کارلیغا ال آتماق مقصدیله آذربایجاندا قوولموش خلیل انقلابین ایکینجی دفعه آذربایجانا گلمه سی ایچون شرایط یاراتدیلار. خلیل انقلاب ایکینجی دفعه ۱۹۴۴ - نجو ایل مای آییندا تبریزه کلیر. بو زمان تبریزده اولان هر ایکى («فعله کندلی همکارلار اتقاقی» و «آذربایجان فعله لر اتقاقی») همکارلار اتقاقی بیرلشمک عرفه سینده ایدی. خلیل انقلاب نه اینکه همکارلار اتفاقلارینی بیرلشدیرمده ی، هم ده همکارلار اتقاقینین رهبرلیکینی ئوز الینه آلماقلا اونو حزب توده ایرانین آذربایجان تشکیلاتینا قارشى قویماغا باشلادی. ینده پولیسین الینه بهانه وئرمک ایچون سول چرخیشلار باشلادی. نتیجه ده آذربایجانین استانداری دادورین گوستریشی و اوچونجو آذربایجان لشکرینین فرماندهی سرلشکر جوادینین امری ایله ۱۹۴۴-نجو ایل ژوئیه نین ۱۲-ده پولیس ایله برابر تبریزده یئرلشن قوشون حمله لر همکارلار اتقاقینین بیناسینا هجوم ائتدیلر. مقاومت گوسترن فعله لر آتسه توتولدو. نتیجه ده ۹ نفر ئولدو، ۴۶ نفر یارالاندی (۱).

مرتجعلر طرفیندن توره دیلن بو قانلی جنایت ۲۲ تیر (۱۲ ژوئیه ۱۹۴۴-نجو ایل) حادثه سی آدیله آذربایجان فعله لرینین مبارزه تاریخینده اونودولماز صحیفه لردن بیرینی تشکیل ائدیر.

«۲۲ تیر حادثه سی» اسیرالیستلرین ال آلتیلاری اولان خلیل انقلاب و یوسف افتخارینین ایچ اوزونو آجیب نشان وئردی. آذربایجان فعله لر بو خیانتلری باشا دوشدوکن سونرا همکارلار اتقاقینین اطرافیندا داها سیخ بیرلشمکله برابر، هم ده حزب توده ایرانا اعتمادلاری داها دا آرتدی. بئله لیکنده آذربایجاندا بیریل عرضینده حزب توده ایرانین عضولرینین سایى ۱۰ دفعه چوخالدى (۲). بئله که، ۱۹۴۴ - نجو ایلین یانواریندا تشکیلاتین اطرافیندا ۴ - ۵ مین نفر عضو توپلاندىقی حالدا، ۱۹۴۵ - نجی ایلین ژانویه آییندا اونلارین سایى ۴۴ مین نفره چاتمیشدی (۳).

۱۹۴۴-نجو ایله آذربایجاندا کچیریلن حزب توده ایرانین ایالتی کونفرانسی، ایالتی تشکیلاتین رهبرلیکینی اوپورتونیسست عنصرلردن تمامیه تمیزلهدی و مبارزه نین گنیشلنمه سینیه ینی استقامت وئردی. فعله لر ایندی اقتصادی مبارزه ایله یاناشی سیاسی طلبلر ده ایره لی سوروردولر.

امپریالیزمه قارشى ایرانین بوتون مرقى قوه لرینی واحدیجه ده بیرلشدیرمک مقصدیله حزب توده ایرانین رهبرلیکی آلتیندا ۱۹۴۴ - نجو ایلین مارت آیینین

۱ - «آذربایجان» روزنامه سی، ۲-نجو دوره، ۱۱ دسامبر ۱۹۴۸، نمره ۱۰۸.

۲ - ح. حسنوف، گوستریلن اثری، ص. ۱۱.

۳ - ینه اورادا.

محبوسلاردان ۱۱ نفرینی گویا قاجماق بهانه‌سی ایله گولله ایله ووروب
ئولدورموشلار(۱).

کنیش‌لنمکده اولان خلق حرکاتینا قارشى ایران دولتینین هجومو ۱۹۴۴-نجو
ایله ده داهای جدی شکل آلمیشدیر. فوریه آییندا بیر نفر میاندا آیدان یازیردی که،
سرتیب هوشمند افشار ۱۵۰۰ نفرلیک قوشون ایله بانه شهریندن سردشته گلیمش
و بورادا بیر نچه مترقی شخص حبسه آلمیشدیر(۲). ۱۹۴۴-نجو ایله سرابین
سوما کندینده ملایوسف آدلی کندلی حزب توده ایرانین عضوی اولوغو ایچون
گولله‌لنمیشدیر(۳). مرتجعار حزبین تشکیلاتینی داغیدیپ، اونون فعال عضولرینی
ترور ائتمکله حزبه عضو اولان کندلیلری قورخودوب حزبدن اوزاقلادیرماغا
چالیشیردیلا. دیگر طرفدن ژاندارملار حزب تشکیلاتلارینا، اونون عضولرینه قارشى
هر جور وحشی‌لیک ائدیلمه‌سینه نه‌اینکه مانع اولموردو، حتی ئوزلری مرتجعلرین
سلاحلی دسته‌لری ایله بیرلشیردیلا.

آذربایجاندا باشلانان انقلابی حرکاتین قارشیسینی آلماق ایچون ایران دولتینین
گوردوگو تدبیرلردن بیرى ده ئولکه‌نین اقتصادی، سیاسی، خصوصیه قوشون و
ژاندارم ایشلرینین اداره اولونماسیندا اساس پوستلارین آمریکا مستشارلارینا
تاپشیریلماسی ایدی. آمریکا مستشارلارینا وئریلن بویوک اختیارات نتیجه‌سینده
اونلار انقلابی حرکات قارشى داخای ارتجاعی سلاقلاندیریر. اونلارین آذربایجاندا
تخریبات ایشلری آپارمالارینا هر جور یاردیم گوستیریدی. لاکن بوتون بو تدبیرلره
باخمایاراق آذربایجان خلقی آپاردیغی انقلابی مبارزه‌سینی گوجلندیرمکله، داهای مهم
سیاسی طلبلر ایره‌لی سوروردو. خصوصیه ۱۹۴۴ - نجو ایلین آخری و ۱۹۴۵ -
نجی ایلین اوللرینده خلق کتله‌لرینین انقلابی مبارزه‌سی داهادا کنیش‌لنیردی. تبریز
فعله‌لری ۱۹۴۴-نجوایل آوغوست آییندا صاحبکارلارین قارشیسیندا بیر سیرا طلبلر
قویولار. آذربایجانین استانداری دادور بو طلبلرین قبول اولونماسینا مانع اولماغا
چالیشسادا، فعله‌لر ایله صاحبکارلار آراسیندا دانیشقار باشلاندى(۴).

فعله‌لرین شعورلو صورتده تشکیل ائتدیکلری تعطیل و نمایشلرین تضييقی
آلتیندا ۱۹۴۴ - نجو ایل سېتامبر آیینین ۲۸-ده صاحبکارلارلا فعله‌لر آراسیندا
کولکتیو مقاله باغلاندى(۵). بو دا آذربایجان فعله‌لری ایله صاحبکارلار آراسیندا

۱ - روزنامه «رهبر» تهران، ۱۳۲۴، شماره ۶۸۰.

۲ - آذربایجان سررر علملر آکادمیاسی تاریخ اینستیتوتونون علمی آرخیوی، فوندا،
ص. ۱۵.

۳ - «آذربایجان» روزنامه‌سی، اوچونجو دوره، ۱۳۲۸، نمره ۲۱۲.

۴ - ح. حسنوف، گوستریلن اثر، ص. ۲۳.

۵ - ینه اورادا، ص. ۲۴.

باغلانان ایلک مقاله ایدی. ۴۱ ماده‌دن عبارت اولان همین مقاله بیر ایل عرضینده
حیاتا کچیریلمه‌لی ایدی. مقاله‌ده اساس اعتباریه ۸ ساعتلیک ایش گونونون معین
اولونماسی، امک حقیقین اورتا حسابلا ۵۰۰ فايز آر تیریلماسی، برابر ایش مقابیلنده
قادینلار کیشیلرله برابر امک حقی ثوده‌نیلمه‌سی، قادینلار دوغان ۴۰ گون اول
و ۴۰ گون سونرا امک حقی ساخلانماقلا ماذونیت وئریلمه‌سی، فعله‌لرین سوادسیز-
لیقینی آرادان قالدیرماق ایچون مؤسسeler طرفیندن معلملرین آیریلماسی، فعله‌لرین
ایشدن چیخاریلما سینین یالنیز همکارلار اتفاقی نماینده‌لرینین اشتراکی و راضی‌لیغی
ایله اولماسی وسایره بارده ماده‌لر نظرده توتولموشدور(۱).

مقاله‌نین بعضی نقصانلی جهتلرینه باخمایاراق اونون الله ائدیلمه‌سی
آذربایجان فعله‌لرینین بویوک غلبه‌سی ایدی. تبریز فعله‌لرینین بو موفقیتی اونون
نتیجه‌سینده الله اولموشدور که، اونلار واحد همکارلار اتفاقلاری یاراداراق،
اوپورتونیزست عنصرلری ئوز سیرالاریندان قوماقلا، ایران پرولتاریاتینین مبارزه
جهه‌سینده ئون سیرایا کچه بیلیمشیر. تبریز فعله‌لری بو مبارزه نتیجه‌سینده
سیاسی جهتن محکم‌لنپ، متین‌لندی، ارتجاع و امپریالیستلره قارشى مبارزه‌ده
آغبرلیغین اساس حصه‌سینی ینه ده ئوز اوزرینه گوتوردو.

و.ای. لنین همکارلار اتقاقینین رولوندان و اونون فعله‌لرین مبارزه‌سینه گوستر-
دیگی تاثیرین اهمیتیندن دانیشاراق یازیر: «همکارلار تشکیلاتلاری اقتصادی مبارزه‌نی
کنیش‌لندیرمک و محکم‌لندیرمک ایشینه چوخ بویوک فایدا وئرمکله برابر، سیاسی
تشکیلات و انقلابی تشکیلات ایشینه ده چوخ مهم یاردیم گوستره بیلیر»(۲).
آذربایجان همکارلار اتفاقلاری تشکیلاتینین قازاندیغی بوموفقیتلر نتیجه‌سینده نفوذ
آرتمیش وسیرالاری کنیش‌لنمیشدیر. بئله‌که، آذربایجان همکارلار اتقاقینین عضولرینین
سایى ۱۹۴۵ - نجی ایله ۱۹ مینه چاتماقلا ایران فعله‌ صنفین ان گوجل
تشکیلاتی اولموشدور(۳).

آذربایجاندا کنیش‌لنمکده اولان حرکاتدان قورخویا دوشن امپریالیستلر و
ارتجاع خلق حرکاتینا قارشى سلاحی هجوم پلانی حاضرا ییردی. ۱۹۴۴ - نجو ایل
اوکتر آیینین ۳۰ - دا تبریز شهرینین «آقابی» آدلانان میدانیندا توپلاشان ۴۰
میندن آرتیق میتینگ اشتراکچیلارینا سرتیب خسروانین امری ایله آتش
آجیلدی و حزب توده ایرانین فعال عضولریندن اسم‌علی‌خان امیری آدلی بیر فعله
ئولدورولودو و ۳ نفر یارالاندى(۴).

۱ - ح. حسنوف، گوستریلن اثری، ص. ۲۷.

۲ - و. ای. لنین، اثرلری، ۵ - نجی جلد، ص. ۴۷۶.

۳ - ح. حسنوف، گوستریلن اثری، ص. ۲۸.

۴ - ینه اورادا، ص. ۳۴.

ایران دولتمن بو جنایتلری خلق کتلهلرینی داما دا غصبلندیردی. نمایش اشتراکچیلاری پلیس اداره سیندی داغیتدی. سرتیب خسروانی فعلهلرین اونا توتاجاغی دیواندان قورخاق انگلتره سفیرلیگینده گیزلندی و سربازلارین جوخو ترک سلاح ائدیلدی. بئله لیکله ده ارتجاع تبریز فعلهلرینین حرکاتینی سلاح کوچو ایله ده بوغا بیلیمه دی. عکسینه اوکترین ۲۱ - ده تبریز شهرینین بیر چوخ طبقه لری ده فعلهلرین اعتراض نمایشینه قوشولاراق نمایشچیلارین سای ۴۰ مینه چاتدیریلدی (۱). شهید اولموش اسم علی خان امیرین دفن مراسمی بویوک نمایشه چوریلیمکله اونا ۵۰ میندن آرتیق آدام توپلانمیشدی (۲).

تبریز فعلهلرینین آتسه توتولماسینا قارشى حزب توده ایرانین رهبرلیکی آلتیندا میاندوآباد، اورمیه، خوی، مرند، اردبیل، و آذربایجانین بوتون ولایتلرینده مینارله فعلهلرین و کندیلرین اعتراض نمایشلری اولموش و همین نمایشلر تهران، مجلسه و بیرچوخ مترقی روزنامه لره اعتراض تلگرافلاری گوندرمیشلر. همین تلگرافلاردا تبریز فعلهلرینین گولله باران مقصرلرینین جزالانماسی، خلقه ضد اولان ساعد حکومتین استعفا وئرمه سی، خلق نماینده لریندن عبارت ینی حکومت تشکیل اولماسی کیمی بیر سیرا طایار ایره لی سورولوردو (۳).

۱۹۴۴ - نجوایل آذربایجاندا کندلی همکارلار اتفاقینین یارانماسی نتیجه سینده کندیلرین ده مبارزه یه داما آرتیق جلب ائدیلمه سینه شرایط یارانیر. سراب، اردبیل، قارداغ و سایر ولایتلرده متشکل کندلی حرکتلری ده گئیشلنیردی (۴). وای. لنین کندیلرین ظلمدن نه یوللا خلاص اولماسی سئوالینا جواب وئره رک یازیردی: «کاپیتال ظلموندن غیردا کندیلر، آنجاق فعله حرکاتینا قوشولوقدا، سوسیالیزم قورولوشو اوغروندا، هم تورپاغین، هم ده باشقا استحصال واسطه لرینین (ماشین، زاوود، فابریک و سایر) اجتماعی ملکیت چوریلمه سی اوغروندا فعله منفعتین آپاردیقی مبارزه یه کمک ائتدیگه خلاص اولما بیلر (۵). آیدین اولموشدورکه، آذربایجان کندیلری او زمان آزاد اولما بیلرکه، ملکه دار و ژاندارملارین آمانسیر ظلمونه قارشى مارکسیست حزبین رهبرلیکی آلتیندا فعله لرین مبارزه سینه یاخیندان کمک ائتسینلر. ئولکه ده اولان مبارزه تین تضییقی آلتیندا ۱۹۴۴ - نجو ایل نوامبرین ۹ - دا ساعد حکومتی استعفا وئرمگه مجبور اولدو (۶). ائله جده مياسچویا وئریلن امتیازاتی

۱ - ینه اورادا.

۲ - ینه اورادا، ص. ۳۵.

۳ - ح. حسنوف، گوستریل اثری، ص. ۳۵.

۴ - ینه اورادا، ص. ۳۸.

۵ - و. ای. لنین، اثرلری، ۴ - نجو جلد، ص. ۴۳۶.

۶ - ح. حسنوف، گوستریل اثری، ص. ۳۹.

۱۹۴۵ - نجی ایلین ژانویه آییندا مجلس تصدیق ائتمه دی. آمریکانین نماینده سی آلدن ده آذربایجاندا گری چاغیریلدی (۱).

۱۹۴۵ - نجی ایل مارس آییندا آذربایجانین بوتون شهرلرینده بویوک میتینکلر کچیریلدی و همین میتینکلر ئوز قرارلاریندا آشاغیداکی ماده لری قبول ائدیله: سیدضیاءالدین و اونون طرفدارلارینین جزالاندیریلماسی، سیدضیاءالدین واسطه سیله آذربایجاندا مرتجع تشکیلاتلار یارادیب اونون فعالیتینه کمک ائدن فرماندارلار و ژاندارم رئیس لرینی ایشدن گوتورولوب اونلارین محکمه یه وئریلمه سی، کندیلرین انقلابی حرکاتینا قانلی دیوان توتان خانلارین محکمه یه وئریلمه سی، جزالاندیریلماسی، دانیشدیریلما دان حبس خانلاردا ساخلانیلان سیاسی محبوسلارین تکلیفلرین معین ائدیلمه سی، ۲۰ میندن آرتیق ایشسیرلرین ایشله تامین اولونماسی و سایر طایار ایره لی سورولدو (۲).

۱۹۴۵ - نجی ایلین مارس آییندا حزب توده ایرانین آذربایجان تشکیلاتی ایرانین بیرچوخ مطبوعاتینا، باش وزیر، مجلسه و سایر مقاملاردا تلگراف گوندردی. همین تلگرافدا تبریز فرمانداری وارسته مختار محتمس، تبریز بلدییه اداره سی رئیس یوئقی، میانه فرمانداری عبدالله انصاری و باشقا مرتجع لرین ترورچولار هر جور کمک ائدیپ شرایط یاراتمالاری و حزب توده ایرانین فعال عضولرین دیوان توتمالاری قید ائدیلمه یه همین شخصلر حقینده دولت اورقانلارینین ئولچو گوتورمه سی طلب ائدیلمه دی (۳).

ایکینجی دنیا محاربه سینده قهرمان سوووت خلعتین آلمان فاشیزمی و ژاپون میلتاریزمی اوزرینده کی جهانشمول تاریخی غلبه سی بوتون دنیا دا اولدوغو کیمی، ایراندا و خصوصیه آذربایجاندا دا زحمتکش لرین بویوک سئوینجینه سبب اولماقلا برابر ملی آزادلیق حرکاتینین یوکسلیمه ده بویوک تاثیر ائتدی. بوزمان آذربایجاندا کچیریلن ییغینجاقلار بیر چوخ طلبلری قطعنامه شکلینده دولت اورقانلارینا گوندردی (۴). لاکن بو تکلیفلر رد ائدیله دی. ایرانین باش وزیر صدر ۱۹۴۵ - نجی ایل اوت آیینین ۱۵ - ده مجلسه آذربایجاندا کلن تلگرافلاری مذاکره ائده رکن دئمیشدیر: «من بو تلگرافلار هئج بیر اهمیت وئریم» (۵). بئله لیکله ده دولت اورقانلاری زحمتکش لرین نه اینکه طلبلرینه جواب وئرمدی. هم ده امبریا لیستلرین کمک ایله آذربایجانداکی مرتجع فئوداللار و ژاندارم قوه لرین زحمتکش لرین

۱ - ینه اورادا، ص. ۴۹.

۲ - روزنامه «ظفر» تهران، ۱۳۲۴، شماره ۸۴.

۳ - ینه اورادا، شماره ۹۰.

۴ - روزنامه «ظفر» تهران، ۱۳۲۴، شماره ۱۱۷.

۵ - ا. قلی یف، گوستریل اثری، ص. ۶۵.

اوزرینه هجومونو قوتلندیردی.

۱۹۴۵ - نجی ایل اوت آیینین ۱۲ - ده تبریزین ۱۲ کیلومترلیکینده اولان لیقوان کندینین ملکه‌داری حاجی احتشام همین کنده یاشایان حزب توده ایرانین ۴ نفر فعال عضولرینی وحشیجه‌سینه ئولوردو. ئولکه‌نین بوتون شهرلینده بو حادثه ایله عینی بیر زماندا ارتجاعین هجومو باشلاندى.

بئله‌بیر زماندا آذربایجاندا باشلانان سیاسی مبارزه ایرانین باشقا ایالتلرینده گئدن سیاسی مبارزه‌لردن فرقلندیردی. اولاً، آذربایجاندا بیرعه‌ده ایری فتودالاری، مرتجع خانلاری و دولت مامورلارینی چیخماق شرطیله آذربایجانین بوتون اجتماعی طبقه‌لری، اوجمله‌دن اورتاباب کندیلر، صنعتکارلار، ضیاعیلار، تاجرلر و حتی ملکه‌دارلارین بیر حصه‌سی، بیر سوزله ملی بورژوازیانین خیلی حصه‌سی ارتجاع و امپریالیزمه قارشى آپاریلان مبارزه‌ده زحمتکشاره کمک ائتمک عزمینده ایدیلر. بونا دا سبب اولنلارین اوزرینده اولان ملی ظلم ایدی. دیگر طرفدن آذربایجاندا اهلینین ۸۰ فائزینی تشکیل ائدن کندیلر اوچقات ظلمه معروض قالماقدان علاوه دائم تورپاغا باغلی دگیلدیلر. اولنلر ایلین خیلی حصه‌سینی ئولکه‌نین صنایع شهرلرینده فعاله‌لیک ائتمکله یاریم پرولتاریاتا چوریلیر و انقلابی تجربه، سیاسی شعور جه‌تندن ده انکشاف ائتمکله انقلابی مبارزه‌ده ایرانین باشقا ایالتلرینین کندیلرینه نسبتاً تردد ائتمیدیلر.

بو زمان بوتون ایراندا ارتجاعین هجومونا قارشى و ایرانین سیاسی حیاتینا جدی تاثیر گوستره بيله‌جک بیر دایاق منطقه‌سی یارادیلما‌لی ایدی. یوخاریدا گوستریلان عامللر ثبوت ائدیردی که، بئله بیر دایاق منطقه‌سینین یارادیلما‌سی ایچون آذربایجاندا داها مساعدزمین موجود ایدی. چونکه ایره‌لیده قیداولونان عامللردن علاوه همین مرحله‌ده خارجی امپریالیزم ده آذربایجانا قارشى مستقیم ساحلی مداخله ائتمک امک‌انیندان محروم ایدی. آذربایجانین ایران انقلابینین پیشقدمی کیمی آباغا قالخمالی اولدوغو ضرورتی ئوزو تامامیله آیدین صورتده گوستردیکی بیر شرایطده آذربایجاندا تشکیلاتی و سیاسی جه‌تدن داها الویریشلی امک‌انلارا مالک اولان، داها کنیش اجتماعی دایاقلارا آرخالانان، ارتجاعی قوه‌لری و موجود اصول-اداره‌نی کیمی قارشیدا دوروردو. بوزمان متفق‌ترین آلمان اوزرینده غلبه‌سیندن سونرا دنیانین مظلوم خلقلرینین تعین مقدرات حقوقندان استفاده ائتمک حقیقی تصدیق ائدن «آلانیک منشورو» اساسیندا آذربایجان خلقی‌ده ئوز حیاتیینی ایسته‌دیگی کیمی قورماق ایچون همین اعلامیه‌دن استفاده ائتمکی قارار ائلدی (۱).

بئله بیر ضرورت ایله علاقه‌دار اولاراق سید جعفر پیشه‌ورینین رهبرلیگی

۱ - آذربایجان دموکرات فرقه‌سینین مرامنامه و نظامنامه‌سی، تبریز، ۲۲ آبان، ۱۳۲۴.

آلتیندا آذربایجانین مرقی آداملارینین اشتراکی ایله ۱۹۴۵ - نجی ایل سنتابیر آیینین ۳ - ده آذربایجان دموکرات فرقه‌سینین یارانما‌سی اعلان ائدیلدی. بئله‌لیکله ده آذربایجان خلقینین ملی آزادلیق و دموکراتیک حقوقلار اوغروندا آپاردیغی مبارزه‌سینین ان آکتیو مرحله‌سی باشلاندى. آذربایجان خلقینین آپاردیغی مبارزه‌سینین بو مرحله‌سی اولکی مرحله‌لردن فرقلندیردی. بو مرحله‌ده آذربایجان خلقی آذربایجان دموکرات فرقه‌سینین رهبرلیگی آلتیندا ایران قانون اساسیینه استناد ائدیپ ایالتی و ولایتی انجمنلرین ترلیکله چاغیریلما‌سینی طلب ائدیردی. بوزمان آذربایجان خلقینین سیاسی، اقتصادی و مدنی حقوقلار اوغروندا آپاردیغی مبارزه داها دا گوجلندیردی. مارکسیزم - لنینیزم نظریه‌سینی الله رهبر توتان و اونو ایرانین کنکرت تاریخی شرایطینه، اجتماعی-اقتصادی انکشاف سویه‌سینه یارادیجیلیقلا تطبیق ائدن آذربایجان دموکرات فرقه‌سی آذربایجاندا کنیش خلق کتله‌لرینین انقلابی مبارزه‌سینه رهبرلیک ائتمکی ئوز الینه آلمیشدی.

آذربایجان دموکرات فرقه‌سی ایره‌لی سوردوگو پروگراما ایله آذربایجاندا فعله و کندیلردن علاوه ملی ظلم، امپریالیستلرین سیاستیندن ناراضی اولان بوتون طبقه‌لرین مرقی احوال-روحیه‌لی حصه‌لرینی عمومی دشمن علیه‌نه واحد تشکیلاتدا بیرلشدیردی.

آذربایجان دموکرات فرقه‌سینین مؤسسری طرفیندن نشر ائدیلم ۱۲ شهریور (۳۲ پتامبر) مراجعتنامه‌سینده گوستریلیردی. «بیز دئییریک: آذربایجان خلقی ایرانین استقلالیتینی و تمامیتینی حفظ ائتمکله برابر ئوز داخلی ایشلریمیزی اداره ائتمکده مختار و آزاد اولاق» (۱).

بوتون ایرانین مرقی آداملاری دا آدف - نین ایره‌لی سوردوگو ۱۲ شهریور مراجعتنامه‌سینی آلقیشلادیلار. آذربایجاندا یاشایان ارمنیلرین سون زمانلاردا یارانمیش «ملی شوراسی» نین آدف - نین مرکزی کمیته‌سینه گوندردیکی تبریک مکتوبوندا دئییلیردی: «سیزین بیان ائتدیگیز دموکراتیک شورالار ایران قانون اساسی‌سی ایله موافقدیر. آذربایجان ارمنیلرینین چوخدان بری بسله‌میش آرزولاریندا نندیر. سیزین پیشنهاد ائتدیگینیز ایالتی و ولایتی انجمنلر واسطه‌سیله بیزیم وطنیمیزین سعادتی و ترقیسی ایچون ایره‌لی سورولن بوتون مدغالارین حیاتا کچیریلمه‌سینه کمک ائتمک بیز ارمنیلرده حاضریق» (۲). آذربایجاندا اولان مرقی روحانیلر ده آدف-نین یارانما‌سی و قارشیا قویدوغو مقصدلری آلقیشلادیلار. ماکو شهرینین علماسی آدف-نین مرکزی کمیته‌سینه بئله یازیردی: «بیز ۱۲ شهریور مراجعتنامه‌سینی اوخویوب مضمونندان چوخ شاد اولدوق و صمیم قلبدن بو مقصدلر مرامی

۱ - «قیزیل صحیفه‌لر»، تبریز، ۱۳۲۵، ص. ۴ - ۵.

۲ - آذربایجان روزنامه‌سی، ایکینجی دوره، تبریز، ۱۳۲۴، نمره ۱۲.

تبریک ائدیپ اونون حیاتا کچیریلمه سینده آدفنین مرکزی کمیته سینده سعادت الدله ائتمک ایچون دعا ائدیریک» (۱).

آذربایجان فعله لری ده آدفنین مراجعتینی سئوینجله قارشیلادیلار. ۱۲ شهریور مراجعتنامه سینین اعلان اولونماسیندان بیرگون سونرا (۴ سبتمبر ۱۹۴۵ - نجی ایل) تبریز همکارلار اتفاقی مرکزی شوراسینین هیئت اجراییه سی طرفیندن تشکیل اولونموش بویوک ییغینجا ۱۲ شهریور مراجعتنامه سینین آلبیشلایاراق ئوز طرفدارلیقینی بیلدیرمیش. اونو حیاتا کچیرمک حقینده قرار قبول ائتمیشدیر (۲). ۱۹۴۵ - نجی ایل سبتمبرین ۷ - ده حزب توده ایرانین آذربایجان تشکیلاتی ئوزونون گئیش ایالتی کونفرانسیندا آدفنین ۱۲ شهریور تاریخلی مراجعتنامه سینین اطرافلی مذاکره ائتدیکن سونرا ۶۰ مین نفر عضوی ایله آدف-سینه الحاق اولماغی قراره آلدی (۳).

۱۹۴۵ - نجی ایل سبتمبرین ۱۲ - ده تبریز شهرینده سید جعفر پشه ورینین تشبیه ایله آدف - نین مؤسسار کمیته سی تشکیل ائدیلدی (۴). ۱۲ سبتمبر ۱۹۴۵ - نجی ایله «آذربایجان فعله و زحمتکش همکارلار اتفاقی مرکزی شوراسی» ۱۹ مین نفر عضوی ایله آدف-نین سیاسی رهبرلیکینی قبول ائتدیگینی مؤسسار کمیته سینده رسماً خبر وئردی (۵).

آدف-سی بوتون آذربایجان خلقینین منافعینی نظره آلاراق ئوزونون ۱۲ شهریور مراجعتنامه سینده مدنی-معارف ایشارینین انکشافی، شهرلرین آبادلاش-دیریلما سی، تجارت و صنایع مؤسسه لرینین گئیش لندیریلمه سی، کندلیرله تورباق وئریلمه سی، ارباب - رعیتلیک مناسبتلرینین نظاما سالینما سی، ایش-سیرلیکین لفو ائدیلمه سی، ایالت و ولایت انجمنلرینین تشکیل ائدیلمه سی، آذربایجان دیلینین رسمی دیل اولما سی و سایره مسئله لری ایره لی سورمکله، آذربایجاندا یاشایان بوتون طبقه لرین آراسیندا نفوذ قازاندی.

آدف-سی ئوز قارشیسیندا آذربایجان خلقینین حقوقلارینی الدله ائتمک، خصوصیه ایالت و ولایت انجمنلری تشکیل ائتمک ایچون بیرینجی نوبه ده دینج مبارزه متودوندا استفاده ائتمکجه چالیشیردی. هم ده آدف چالیشیردی که، کندلیرله ملکه دارلار آراسیندا اولان اختلافلاری دینج یوللا حل ائتسین. بو مقصدله ده آدف - نین قراری اساسیندا بوتون بخشارده نفوذلو شخصلردن عبارت کومیسئون

یارادیلمالی، همین کومیسئون ایله دولت مامورلاری و ملکه دارلار آراسیندا دانیشقلار آپاریلمالی ایدی (۱). بونون ایچون فرقه طرفیندن بیر لایحه حاضرلانمالی، همین لایحه آذربایجانین استانداری طرفیندن تصدیق اولوقدان سونرا، کومیسئون ایشه باشلامالی ایدی. فرقه ملکه دارلار ایله کندلیرلر آراسیندا کی مناسبتی دینج یوللا نظاما سالمالی ایدی. بونولا علاقه دار «آذربایجان» روزنامه سی یازیردی: «آذربایجان خلقینین سعادت بونو طلب ائدیر، کیم بونون علیینه اولورسا، او خلقین دشمنی حساب اولاجاقدیر» (۲). و.ای. لنین ۱۹۰۲ - نجی ایله روس سوسیال-دموکراتیا-سینین آغرار پروگراما سینین یازارکن مینموم مرامنامه نین قارشیباقویدوغو وظیفه لری ابضاح ائده رک گوسترمیشدیر که، «بئله لیکله بیز بیر استثناء اولاراق و خصوصی تاریخی شرایط اوزوندن خیردا ملکیت مدافعه چیلری اولوروق. لکن بیز بو ملکیتی یالنیز «کهنه رژیمدن» نه قالمیشسا، اونا قارشى آپاردیفیمیز مبارزه ده مدافعه ائدیریک و یالنیز بو شرطله مدافعه ائدیریک که، ئوز حرکت-سیر، ازکین و کهنه حالیندا دونوب قالمیش اولان پاتریارکال آبلومو و چولو غون دگیشیلمه سینین لنگیدن تاسیسات آرادان قالدیریلما سین» (۳).

باغلی لیق، تزه لیکدن قورخماق، عطالت دئمکدیر

آدف واحد دشمنه قارشى آذربایجاندا اولان صنف و طبقه لرین مبارزه سینین بیرلشدیرمک مقصدیه ئوز فعالیتین بیرینجی مرحله سینده آذربایجان خلقینین بوتون طلبلرینی (اقتصادی، مدنی - معارف انکشافی، آذربایجان خلقینین فرق قوملاردا ن هائیسینا سیاسی آزادلیق وئریلمه سی ایچون ایالت و ولایت انجمنلرینین یارانما سی، آذربایجانا ملی مختاریت وئریلمه سی و سایره) دینج دانیشقلار یولو ایله حل ائتمکجه چالیشمیشدیر. ایران دولتی آدف - نین دینج یوللا بوتون مسئله لری حل ائتمک تکلیفینی نه اینکه رد ائتدی هم ده آدف-نی آرادان آپارماق ایچون مرتجع تشکیلاتلار واسطه سیله هر جور تدبیرلر ال آتدی. یوباره ده ۱۹۴۵ - نجی ایله آمریکا حربی معلومات اداره سی ایران شعبه سینین مدیری شعشان ئوزونون «نیویورک تایمس» روزنامه سینده درج ائتدیردیگی مکتوبوندا یازیردی: «سیدضیاءالدینین رهبرلیگی آلتیندا یارانان «اراده ملی» حزبنه مزد ایله توتولموش ۲ مین نفر ساحلی قولدورو ۵۰۰ نفره قدر توخوجولوق فابریکینین ساحبلری، محکملر داخل اولوب اونو مدافعه ائدیردیلر» (۴). همین قولدور دسته لرینده اشترک

۱ - «آذربایجان» روزنامه سی ۲ - نجی دوره، تبریز، ۱۳۲۴، نمره ۲۲.

۲ - ینه اورادا.

۳ - و.ای. لنین، اثرلری، ۶ - نجی جلد، ص. ۱۲۸، (آبلومو و چولو ق - کهنه لیکه

۴ - «وطن یولوندا» روزنامه سی، تبریز، ۱۹۴۶، نمره ۲۸ (۲۸۲).

۱ - ینه اورادا، نمره ۲.

۲ - آذربایجان روزنامه سی، اوچونجو دوره، ۱۳۲۴، نمره ۷۶۸.

۳ - ینه اورادا، نمره ۷۷۰.

۴ - ینه اورادا.

۵ - ینه اورادا.

اٲدن آداملارا سلاح و هر بيرينه ٤ مين ريال دا پول وٲريليردي (١). بو سلاحلى دستهله آذربايجاندا باشلانان حرکاتقارشى ژاندارم وقوشون ايله ده علاقه ياراديب فرقه نين فعال عضولرينين ترور ائديلمه سيني ئوزقارشيلارينا مقصد قويوشدولار (٢). ١٩٤٥ - نجى ايل سېتامبرين ٢٣ - دن ٣٠ - دك هشتروء محالينين عجمى كندلينين ملكه دارى محمدصادق مجتهدى و اونون مباشرى عبدالحسن ساسانى بيرعهء سلاحلى ژاندارم دسته سيله كندله هجوم ائديب، حسن آقا، غلام، قتحملى و مشهءى عبدالله آءلى ٤ نفر كندلينى ئولورمكله برابر، ٥ نفر كندلينى آغير يارالاميشدولار (٣). سېتامبر آيينين ٣٠ - دا كاغذ كنان محالينين قوشابلاق و يانبلاق كندلرينده ملكه دار اصلان همايوني و ژاندارم ابراهيمينين الى ايله سلاحلى ژاندارم دسته لرى فرقه عضولرى اولان محرم و قنبر آءلى ايكنى نفر كندلينى ئولورموش و بير چوخ كندليلرين ائولرينى غارت ائتميشار (٤). همين تاريخده سراب محالينين شربيان كندلينده ژاندارم افسرى مقدسينين باشچيليقى آلتيندا كندليلرين ايولرى غارت ائديلير، بير نفر كندلى ئولورولور و بير نچه نفر ايسه حبه آلينىر. تيكمه داشدا ژاندارملار فرقه عضولرينين ايولرينى غارت ائديرلر. بونونلا علاقهء دار ٢٠٠ كندلى ئوز عائله لرى ايله داغلارا قاچير. سېتامبر آييندا ژاندارم افسرى ديبائينين رهبرليكى آلتيندا ٢٢ نفر ژاندارم امند كندينه هجوم ائديب، كندليلرى غارت ائتمك نتيجه سينده ١٥٠ نفر كندلى ئوز عائله سى بيله تبريز شهريته، آءفسيه نين مركزى كميه سينه پناه آباريلار. سېتامبر آييندا حسن و على آءلى ژاندارملار سلطان آباد كندلينده بير قادينى دويوب ئولوم حالينا سالماقلا، اونون ايكنى ياشلى حسين آءلى اوغونو تفنگ قونداغى ايله ووروب ئولورولور (٥). سېتامبر آييندا قاراداغ محالينين خانلاريندان بير نچه سى سلطان عابدينين باشچيليقى آلتيندا اولان ژاندارم دسته لريله بيرليكهء كولتبه كندينه هجوم ائدهرك فرقه عضولرينين ائولرينى غارت ائديرلر. بو حادثهء ده ٣٦ نفر كندلى آغير يارالانميشدى (٦). ١٩٤٥ - نجى ايل اوكتبر آيينين اوللرينده ماكو محالينين بالان توكن بخشينين ژاندارم دسته لرى ژاندارم افسرى جبرائيل بئگين باشچيليقى ايله مركن و صوفى كندلرينده فرقه عضولرينين ائولرينى غارت ائدهركن بيرنچه نفر اوشاق وقادين ئولورولموشدور (٧).

- ١ - «كهونست» روزنامه سى، ٨ دسامبر ١٩٤٥، نمرة ٢٤٤.
- ٢ - ينه اورادا.
- ٣ - «قيزيل صحيفه لر» تبريز، ١٣٢٥، ص. ٣٠٣.
- ٤ - ينه اورادا، ص. ٣٠٣.
- ٥ - ينه اورادا.
- ٦ - ينه اورادا، ص. ٣٠٤.
- ٧ - ينه اورادا، ص. ٣٥٨.

بوتون آذربايجانين ولايتلرينده كندليلر اوزرينه، خصوصيله فرقه عضولرينه قارشى ايران دولتى و ارتجاعين بلانلى هجومو كنيشلير. يالنيز مطبوعاتدا درج ائديلن رقمين آيدين اولوركه، اوكتبرين ١٢ - دن نوامبرين ١١ - نه قدر بير آى عرضينده ١٠٠ نفر دن چوخ فرقه عضوى ئولورولموش، ١٠٠٠ نفر دن آرتيق حبه آليشميش و مينلرهء آدامين ائوى غارت ائديلميشدير (١). هله آذربايجانين اوجقار بخش و كندلرينده يوزلرهء كندلينين ئولورولموش سيندن هئچكسین خبرى اولموردو. مراغه شهريين ياخينليفيندا اولان عظيم كندينهء ژاندارم افسرينين ايستهءديكى قيز باشقاسى ايله ايولنديكى ايچون همين كندهء حربي وضعيت اعلان ائديلميشدير. اونلار ايوه باسفين ائديب قيزى زورلا آبارميشلار. بئلهء بير فاجعلى حادثهء اهالينى غصبلنديرير، قيزين اتاسى و حيات يولداشى الهسلاح آلير. اطراف كندلرده اولان سلاحلى كندليلرده اونلار قوشولاراق ژاندارم اداره سينه هجوم ائديرلر. اونلار همين ژاندارم افسرينى ئولورمكله بورادا اولان سلاحلار دا اله كچيريب ١٥ نفر ژاندارمين هاميسينى ترك سلاح ائتديكن سونرا ١٩٤٥ - نجى ايل اوكتبرين ايكنينجي ياري سيندا اونلار ئولورولور (٢).

آذربايجاندا ژاندارم و مرتجع خانلارين وحشى هجومو نتيجه سينده يوزلرهء آذربايجانلارين ئولورولموشه سيله علاقهء دار اولاراق ١٤ - نجو مجلسين ١٩٤٥ - نجى ايل ٩ دسامبر تاريخلى اجلاسيندا چيخيش ائدن دكتر مصدق قيد ائتميشدير كه، آذربايجاندا باشلانان حرکاتين اساس سببى آذربايجان خلقينين حقلى شكاياتلرينه باخيلماسى، ژاندارم و مرتجع خانلار طرفيندن يوزلرهء گناه سيز كندلينين وحشيهء سينهء ئولورولموشه سى دير. مصدق علاوه ائدهرك گوسترميشدير كه، آذربايجان خلقى حس ائتميشدى، بومجلس، بودولت هئچ بير زمان اونون دردلرينه چارهء ائتمه يه جكدير، اونا كورهء ده آذربايجان خلقى ئوزو - ئوزونه چاره يولو آختارماق ايچون آياغا قالاميشدير (٣).

آذربايجان دموكرات فرقه سى ژاندارملارين و خانلارين تورهء تديكلرى جنائتلر حقيندهء رسمى اولاراق ١٠٢ دفعهء محكمه يه وسايير دولت اداره لرينه اساسلى سندلر اوزرهء اعتراض ائتميشدير (٤). آذربايجان دموكرات فرقه سى همين جنائتلرهء قارشى اعتراض اولاراق ايران دولتيتهء وايراندا اولان خارجى سفيرليكلرهء ئوز مراجعتنامه سيني

- ١ - «آذربايجان» روزنامه سى، اوچونجو دوره، ١٩٥٢، نمرة ٥٩٢.
- ٢ - ابوالحسن عميدى نورى، «آذربايجان دموكرات»، تهران ١٣٢٥، ص. ٧٧.
- ٣ - كى استوان حسين، «سياست موازنهء منفى در مجلس چهاردهم»، تهران، جلد دوم، ١٣٢٩، ص. ٢٠٦ - ٢٠٧.
- ٤ - «آذربايجان» روزنامه سى، ٣ - نجو دوره، نمرة ٥٩٢.

آچیق مکتوب عنوانی ایله نوامبرین اولینده گوندرمیشدیر (۱). همین مکتوبدا قید ائدیلمیشدی که، دولت مأمورلارینین زحمتکشلره توتوغو وحشیجه سینه دیوان و فاجعه لی جنایتلاری گوندن-گونه آرتیر. ایرانین صلاحیتلی مقاملاری ایسه بیچاره لرین شکایتلرینه باخمیر. اونا گوره ده آدف آذربایجاندا باش وئرن بو فاجعه لرله سیزی تانیس ائتمکله، سیزین واسطه نیز ایله بو وحشی لیگین بوتون دنیا خلقلرینه جاتدیر یلماسینی ئوزونه وظیفه حساب ائدیر.

جانا گلمیش کندلیر داغینیق صورتده، دسته لر حالیندا، ژاندارم و خانلارین امانسیر جنایتلرینه قارشی چیخیش یولونو یالنیز ساحلی مبارزه ده گوروردولر. قارداغ، مرند، سراب، میانه، مراغه و آذربایجانین بیر چوخ پرلینده هله اوکتر آیینین اوللریندن ساحلی صورتده فدائی دسته لری یارانیب ژاندارم و خانلارا قارشی مبارزه آپاریدیلا (۲).

آذربایجان دموکرات فرقه سینه ده آیدین اولموشدور که، آرتیق دینج یوللا آذربایجان خلقلینین طلب لرینی الده ائتمک غیر ممکن دور. اونا گوره ده بیرینجی نوبه ده آدف - نین تشکیلاتلارینین آذربایجانین بوتون نقطه لرینده، خصوصیه کندلرده تزلیکله یارادیب متشکل حالا سالینماسی حیانا کجیریلدی. ائله جه ده ساحلی عصیان یولو ایله خلقلین آزادلیغینی الده ائتمک ایچون، اونا رهبرلیک ائده بیلجک تشکیلاتلارا، خصوصیه فرقه حوزه لرینین، بخش و ولایت کمیته لرینین اییشینه ایناملی، تجربه لی آدمالارین رهبرلیک ائتمه سی تامین ائیلدی.

آرتیق دینج یول ایله الده ائدیلمه سی ممکن اولمایان طلب لرین ساحلی عصیان واسطه سیله الده ائدیلمه سینه ئولکده زمین یارانمیشدیر. آذربایجان خلقی آرتیق کهنه قایدا ایله یاشاماق ایسته میردی. تهران مرتجع لری ایسه کهنه قایدا آذربایجان خلقلینی اداره ائتمکده قادر دگیلدی. و.ای. لنین انقلابی شرایطین یتیشمه سینی بئله ایضاح ائتمیشدیر: «استعمار اولونان و مظلوم کتله لرین کهنه قایدا ایله یاشاماغین ممکن اولمادیغینی باشا دوشمه لری و دکیشیک لیک طلب ائتمه لری ایچون کفایت دگیلیدیر؛ انقلاب ایچون استثمارچیلارین کهنه قایدا ایله یاشایا بیلمه لری و اداره ائتمگی باجارامالاری لازمدیر. یالنیز «آشاغیلار» کهنه نی ایسته مدیدکه و «یوخاریلار» کهنه قایدا ایله باجارمادیقدا، یالنیز بوزمان انقلاب غالب گله بیلا» (۳). شاه حکومتی آذربایجاندا باشلانان انقلابی حرکاتی بوغماقدان ئوترو هر جور تدبیرلره ال آتیردی. او، خانلارین ساحلی قوه لری ایله آذربایجاندا اولان ژاندارم و قوشون

۱ - «شهریورین اون یکیمی» تبریز، ۱۳۲۵، ص. ۱۶.

۲ - «آذربایجان» روزنامه سی، ۳ - نجو دوره، ۱۳۲۴، نمره ۷۶۹.

۳ - و. ای. لنین، اثرلری، ۳۱ - نجی جلد، ص. ۷۳.

حصه لرینی انقلابچیلارا قارشی بیرلشدیرمگه حزب توده ایرانلا آدف-نین علاقه سیینی بوزماغا چالیشیردی.

آذربایجان دموکرات فرقه سی ملی مختاریت اوغروندا آذربایجان خلقلینن آپاردیغی مبارزه ده غلبه چالماسی ایچون بوتون ناراضی طبقه و زمره لرین ساحلی عصیان زمانی زحمتکشلره کمک ائتمه لری مقصدیه بویوک حاضریق ایشلری آپاریردی.

و.ای. لنین سوسیال - دموکرات پارتیاسینین مرامنامه سینده مطلقته قارشی مبارزه آپاریلماسی ضروریتیندن دانیشاراق یازیردی: «مطلقیت علیهینه ووروشان بوتون مبارزلره یاردیم ائدیلمه سی - مرامنامه ده گوسترمک ایسه اونا گوره لازمدیر که، روس فعله صنفینین قاباقجیل عنصرلری ایله آپریلار صورتده بیرلشمیش اولان روس دموکراتیسی، سیاسی آزادلیق اوغروندا مبارزه آپارماغا، یاخود هئچ اولمازسا بو مبارزه ده هر نه ایله اولورسا - اولسون آنجاق کمک ائتمکده قابل اولان بوتون طبقه لری و عنصرلری ئوز اطرافینا توپلاماق ایچون عمومی دموکراتیا ییراغی قالدیرمالیدیر» (۱).

ساحلی عصیان باشلاماق ایچون آذربایجاندا بیر نجه عامل اوزره شرایط یارانمیشدیر. آدف-نین الینده لازمی امکاملار وار ایدی، خلق کتله لرینین مبارزه ده فعال اشتراک ائتمه سی لازمی قدر سلاحا ساریلان قوه نین اولماسی، اساس منقلرین ایران دولتیته قارشی ناراضیلیغی و کنیش خلق کتله سینین انقلابی تجربه یه مالک اولماسی همین عامللردن حساب اولونور. بونلاردان علاوه ایران دولتیته ترکیبینه و مجلسده باشلایان بحران، خصوصیه صدر و حکیمی دولتیته ترکیبینه حکم سورن هرچ مرجلیک گوجلنیردی. بونو ملی مجلسین نماینده سی رضا حکمت سردارفاخر بئله ایضاح ائتمیشدی:

«دئمک اولار آلتی آیدیر که، دولت عملا هئچ بیر ایش گورمور. دورد آیدیر که، یالنیز دولتیته برنامه سینین تصدیق اولونماسینی تشکیل ائتمک ممکن اولمامیشدیر (۲). قید ائتدیگیمیز داخلی عامللرله یاناشی بیر سیرا خارجی عامللر ده وار ایدی. خصوصیه آلمان قاشیزمی و ژاپون میلیتاریزمی اوزرینده سوووت اتناقینین جهانشمول غلبه سی ایله دنیا دا قوه لر نسبتینین سوسیالیزمین و مترقی قوه لرین خبرینه آرتماسی دنیا خلقلرینین انقلابی حرکتینین کنیشلمه سی آذربایجان زحمتکشلرینین مبارزه ده غلبه چالماسی ایچون شرایط یارانمیشدیر.

۱ - و. ای. لنین، اثرلری ۴ - نجو جلد، ص. ۲۳۳ - ۲۳۴.

۲ - کی استوان حسین، گوستریلن اثری، ص. ۹۱.